ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 6-7
1936
ЛЬВІВ

В. ДЯДИНЮК

ДЗВОНИ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК

6-ий рік видання.

ЗМІСТ

6—7 (63—64)-го числа за червень—липень 1936 р.:

ПЕРЕДПЛАТА НА ДЗВОНИ ВИНОСИТЬ: Річно 15 зл. в передплаті, 18 зол. в післяплаті.
ЗА КОРДОНОМ: Річно 20 зол., або їх рівновартість у чужій валюті.
ПООДИНОКЕ ЧИСЛО коштує 1·80 зол., подвійне 2·50 зол.

Видає Видавн. Кооп. „Мета". Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА Ч. 7/II. ТЕЛ. 294-56.
ЧЕКОВЕ КОНТО П. К. О. ч. 505.041. — ЧИСЛО ПОЧТ. РОЗРАХУНКУ 117.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС" ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7. ТЕЛ. 214-78

ПАМЯТІ

ВЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО

В ПЯТИЛІТТЯ ЙОГО СМЕРТИ

ПРИСВЯЧУЄ ЦЕ ЧИСЛО

РЕДАКЦІЯ

Олекса Слісаренко

КОЖНУ РИМУ*

Кожну риму, кожне слово на жертовник я кладу,
Кожну думу молодую, кожну мрію молоду.
І творю свою молитву у святому вівтарі
од зорі вечірової до ранкової зорі.

Я молю, щоб яснодумний, світосяйний, вічний Бог
дав живому над пітьмою безліч ясних перемог.
Я молю, щоб діти горя, діти страдниці-землі,
уквітчали цвітом серця щастя білі кораблі,
і пливли б за злотим руном в царство казки,
в царство мрій.

По роздолах океанських під вітрилами надій...
Од зорі вечірової до ранкової зорі
сяють свічі мрій найкращих у святому вівтарі,
гимн у небо лине з серця, лине віра в небо з ним,
Що здобудуть діти горя свій святий Єрусалим!

НА ПАСІЦІ

Дадан. Дуплянка. На березі білій
Іконка праведних Зосими і Сава́тія.
Над вуликами-кельями день цілий
Кружляє працьовита братія.

Несуть у келії ченці крилаті
Мед золотий і віск на жовті свічі...
Привіт мій вам, працьовники завзяті,
Уклін мій вам, невтомні будівничі!

Невпинно цілий день працює братія,
А вечором стихають в кельях шуми руху.
Іконка праведних Зосими і Сава́тія
Вартує манастир від злого духу.

* Свого часу помістили ми в „Дзвонах“ вибрані вірші малознаних у Галичині наддніпрянських поетів Рильського, Филиповича, Зерова і Філянського, щоб зазнайомити читачів із їх творчістю. Тепер з тією самою метою містимо вірші інших наддніпрянських поетів, вибрані за недавньо виданою „Антологією“ Є. Ю. Пеленського, яку рецензуємо у цьому числі. *Редакція.*

Микола Терещенко

ЧАЙКА

Дивлюся спраглими очима
на синє море.
А звідтіль
огнями бризкає ясними
рожеве шумовиння хвиль.

І щось говоре.
Прислухаюсь,
і враз знайомий крик,
що рветься чайкою з одчаю
на безгоміння скель німих:
»киги — киги«.

І ось водою
блискучим маревом проплив
чаїний ключ попід горою,
немов загін яких човнів.

І серце стало.
Пригадало,
в минуле кинуло гачок.
І тут історія писала
моїх дідів суворий крок!

І тут як я, вони ловили
очима синю далину,
і на човнах чаїнокрилих
глибоку клали борозну.

Такими ж чайками ходили
вони у Кафу, визволять
сліпих невільників з могили
ґалер турецьких.
А назад
замість додому завертали
у Варну, Царгород, Синоп.
І не вмовкали самопали
гультаїв, варварів, нероб!

Аж поки визволених сиріт
ключами чайки не везли
у рідний, український вирій,
де степ, і люлька, і воли.

Рипіла кров у синіх жилах,
немов би чайка через вир,

що теж змагалася у хвилях,
морським валам наперекір.

Без зор, без компаса, без гасла —
історія моїх дідів;
і тільки кров у них не гасла,
кипіла для майбутніх днів.

І тільки чайка проквиляла
над кожним трупом у боях,
і темну воду розрізала
на мстивий запорізький шлях.

О, друже — чайко, ти єдина
їм завжди спільниця була.
Дивлюсь у даль...
А думка лине
туди, де історична мла.

І там, замислений, вітаю.
А з моря знов чаїний крик,
що бється хвилею з одчаю
на безгоміння скель німих.

Яків Савченко

ХРИСТОС ОТАВУ КОСИВ.

(Вийняток із вірша)

Упав мужик на торішніх покосах:
Аж сто зірок цвіте!
Глянув: — Христос отаву косить
І в копиці кладе.

Глянув прострелено: хто се?
Чи ти мій синочку, чи Ти Христосе, —
Обірваний, босий?
Хто се?

Ой, зацвіли в степах слова зоряно,
Ой, заплакав смуток нив.
— Давно вже людське поле зорано,
А ти й отави не скосив...

Підвівся мужик. Не ніч. Журба синя,
Став тонути в Христових очах.
— Я прийшов косить тобі за сина,
Твій син — на моїх жнивах.

Наталена Королева

ЗА СВОЮ ГІДНІСТЬ *

Вийнятки зо споминів „Без коріння“

Що „тутешні люди“ подбають про причини, щоб відчужитись, Ноель мала нагоду переконатися саме того ж таки вечора. Приготовившись до своїх лєкцій, попросила дівчина дозволу в клясової дами піти до каплиці, що містилась у долішньому коридорі, біля „гардероби“. Не завжди, але часто в неділю бувала там Служба Божа. Ноель була „захристянкою“ й мала від каплиці ключ.

— А що будете там робити? Приготовлятимете до неділі, чи прибирати?

Ноель, що ніяк не звикла до тутешнього способу розмови — конечно з брехнею, відповіла щиро чисту правду:

— Ні, я тільки хотіла відмовити чотки **. Я вже скінчила свою щоденну працю й приготовилася на завтра.

Клясова дама злегка усміхнулась:

— З вашими чотками можете почекати до неділі. Ви — не черниця. Коли ж не маєте що робити, а читати не хочете, — вивчіть на память початок другого співу з „Gudrun-Sage“. Це не зашкодить вашій німецькій вимові. Ви тут на те, щоб вчитись, а не молитись.

Ноель сумна вернулася на своє місце.

Як, справді, все це неподібне до милого манастиря, до тих предобрих черниць! Аджеж там у кожній вільній хвилині можна було йти до каплиці... Там самі черниці говорили:

— Моліться, діти, коли тільки можете. В молитві — сила, в молитві — й радість. Постійно дякуйте Господеві, що дав вам життя, молодість, здоровя, веселість. Намагайтесь бути, як Божі Ангели, що раз-у-раз „хвалять Господа“.

Піднесла верх свого столика, що інститутки звичайно робили, коли мали якесь інтимніше „заняття“, ніж наука. Глянула на сусідку — Катрю Витовську, що цілком потонула в читання якогось німецького роману. Вона також відділилася від „світу“ щитом, піднесеним догори. Витягла Ноель із кишені чотки, згадавши, що псальмопівець наказує хвалити Господа „на кожному місці“. Манастирським звичаєм хвильку побожно роздумувала, щоб відігнати зайві думки, й почала молитву. З серця немов би спадав порох околишнього життя. Вітрець Божої ласки розвівав хмари й вони злітали ...й у душі дівчини ставало ясно...

---

* Щоб зрозуміти ці вийнятки зо споминів, треба знати, що Ноель (авторка цих споминів), латинського обряду, виховувалася від 5. року життя в манастирі в Південній Франції. Аж в 17. році життя дали її батьки, що проживали в Києві, до відомого київського Інституту для дівчат-шляхтянок. Життя у тому інституті описують якраз ці спомини. *Редакція.*

** Вервиця до молитви.

Ноель була вже при четвертому, „радісному“ десятку чоток, коли до кляси ввійшла служниця й подала клясовій дамі малий коверт. „Фрайляйн“ Оттилія прочитала його й зложила свою безконечну роботу. Оглянула своїх „овечок“, — всі сиділи як слід, тихі й смирні, бо з-під ока бачили, що наглядачка ладиться вийти з кляси.

Двері нечутно замкнулися за фр. Оттилією, а кляса враз загуділа. В стелю полетіло кілька книжок. Хтось витягався, позіхаючи, як кіт на лежанці. З другого кутка залунав у півголос чомусь особливо популярний цієї зими романс 77 Denza „Torna!“ (Вернись!), що був, видима річ, в інституті на індексі, а тому дуже улюблений.

Катря швидко вкинула книжку до столика:

— Слухай, — взяла вона Ноель під руку, — мусимо конче до мого нового вірша вигадати музику. Ти тільки послухай, який текст:

— „Є в нас в клясі мопс,
Справжній цвібель-клопс...“ —

І подивилася на Ноель. Та зо спущеними очима продовжувала молитву на чотках.

— Та ти чуєш, що я тобі кажу? — й злегка затермосила сусідку.

Ноель не відізвалась. Тоді Катря, що їй все ще не виходив із голови успіх сьогоднішнього дня, успіх, що ще оточував її голову авреолею, — розгнівалась, що хтось насмілюється не відповідати на її запити:

— Ах ти, лукава єзуїтко!... Медам, — звернулася до кляси — чи знаєте, кого ми маємо в клясі? — Калмицьку богородицю!

Ноель уже хотіла сховати чотки, але Катря вхопила її за руку:

— Почекай ти, святошниця! — й смикнула за чотки. — Покажи свої чари! — І вихопивши чотки, почала ними вимахувати, як трофеєм...

— Катре, лиши, ти ж не розумієш...

Але Катря вже була посеред кляси й наслідувала рухи католицького священика при вівтарі.

— Катре, схаменись, це ж — не забавка, простягла руку до чоток Ноель. — Дай!...

— „Дай“! А як не дам, — то що? Гріх? Чи твій Бог мене покарає? Твій католицький Бог — мені не страшний і нічого не зможе зробити. Дивись, де Він?

Вона кинула чотки на підлогу й уже піднесла ногу, щобнаступити на них. Та ж у ту мить сталося щось зовсім небувале в інститутських стінах: Ноель скочила, в повітрі майнула піднесена рука з тремтячими пальцями й ляснув дзвінкий удар по Катриній щоці. Ще за мить голосний поличник повторився. Глибока тиша проковтнула ніби з одних грудей вилетіле напів-здушене зідхання. Кляса завмерла.

Катря хитнулась, підвела руки й, затуливши ними своє обличчя, хитнулася вдруге. Ноель нахилилась і піднесла чотки, здмухнула з них порох, поцілувала й сховала до корсету. Стояла сама серед кляси: всі товаришки відсунулися від неї. В цей мент відчинилися двері: входила фр. Оттилія.

— Nun, meine Damen, was ist's für Circus? (То ж як, мої пані? Що ж це за цирк?)

Піднісся несміливий голос і впав, заломившись...

— Що ви наробили? Що сталось? — і взяла Витовську за плече. Та похилилася й істерично заридала.

— Що сталось? — Фрайляйн Оттилія шукала хвильку очима й затримала погляд на Варварі Шиковській: — Шиковська, говоріть, що трапилось, — наказала твердо.

Варя без вагання відповіла:

— Лячерда дала Витовській ins Gesicht — і для ясности переклала: — „По морде“...

Знову сталось щось, що майже не траплялося в інституті: товаришка відразу доносила начальству на іншу товаришку, хоч сама не зазнала особистої шкоди чи прикрости. Клясову даму залив пурпур мало не до фіялкової відтіні:

— Schweigen Sie! (Мовчіть!) — Як вам не сором таке казати?! Такі вирази! Фуй! — і повернулась, тримаючи заплакану Витовську. — Невже це, дійсно, правда? — запитала в усієї кляси.

— Так, так! — хором відповіли товаришки. Ми всі бачили! Вдарила її двічі по обличчю.

В музиці цього хору можна було вичути ненависну ворожість до „чужинки“, образу „за свою“ й повну солідарність із нею. На думку всіх, жертвою була Катря, бо ж без уваги на все, — вона так усіх бавила сьогодні від ранку, а тепер плакала голосно й жалісно. Ноель же була „ворог“, особливо ж тому, що мовчала, мала зовсім спокійний вигляд і не показувала своїх душевних переживань.

— Ви так зробили? — запитала клясова дама у Ноель.

Але поки та встигла отворити уста, всі закричали й загукали:

— Так, так... Ми ж кажемо. Ми — свідки...

Німкеня, що напувала Катрю водою, навіть обурилась і гукнула на них різко:

— Мовчіть ви... „товаришки“! — додала іронічно. — Ви вдарили по обличчю свою товаришку?

— Ударила. Двічі. І... зроблю це кожному, хто буде так поводитися, як вона... — Голос Ноель не тремтів, не мав верескливих роздражнених тонів. Був сухий і різкий.

Німкеня підвела очі до неба й, не питаючи про причину, промовила:

— Відведіть її до шпиталю, — віддала Катрю двом опікункам. Хай їй там дадуть заспокоюючих крапель. — Ви ж усі — ані слова, доки не повернусь. — А ви — звернулася до Ноель, — прошу зо мною до директорки...

„Слідство“ у директорки закінчилося наказом, щоб Ноель не сміла виходити зо своєї шпитальної кімнати, ані на лекції, ані показуватися „на горі“.

Поспішно скликали професорську конференцію, щоб осудити такий нечуваний в історії інституту вчинок. Всі знали наперед вислід конференції: без найменшого сумніву, що Ноель „виженуть, як собаку“, без права вступити до подібної установи в російській імперії...

*

Вранці Ноель почувала себе вязнем: не сміє йти, куди інші, робити те, що інші. Навіть слухати лекцій, що є її повинністю й рацією перебування в цих гнітучих стінах — і те їй заборонила директорка. Огортав дівчину великий неспокій і досада. Читати не хотілося, бо думки втікали поза книжку. В душі наростала гіркість і образа, бо ж була приневолена мовчки й покірливо триматися явно несправедливого присуду, не маючи змоги протестувати, ані ніяк інакше реаґувати. Мовчати в покорі привикла вона в манастирі, одначе відчувала велику ріжницю: там це робила в імя Господа, тут же фактично — проти Господа, з почуттям, що зла, дужча воля панує над нею.

Зайшла старша сестра.

— Сестро, дозвольте мені піти до каплиці.

І сестра, як раніш клясова дама, спочатку здивувалася.

— А чого ж до каплиці? Служби ж Божої там не правлять. Чи може щось хочете привести до порядку?

Ноель звела додолу очі. Пояснювати? — А як не зрозуміє й вийде знову якась прикрість? Сказати неправду й запевнити собі вступ до Божої каплиці брехнею?

Глянула на Юлію Миколаївну. Зустрінула добрий погляд її виблідлих очей, що глибоко запали під важкі повіки.

— Так, Юліє Миколаївно. Служби там нема, але ж я хотіла б привести до порядку... свої думки й свою душу...

Старша сестра погладила її по рамені.

— Тільки накиньте теплу пелерину: там може бути холодно.

Ноель не замкнула дверей каплиці на ключ, бо ж хто міг сюди увійти? Зробила глибокий поклін перед вівтарем, а потім пішла поглянути, чи не просохла земля в боднях із лаврами? Розправила фалди вівтарного покривала, з маленького притулища, що служило за закристію, винесла рушник і постирала вікно та лавки, де міг бути порох. Ходила помалу, нечутними кроками, призвичаєна до тиші святинь. Порядкувала, немов вернулася додому, в якому не була довгий час. Думкою ж полинула у „свій“ манастир, де жилося їй так спокійно під Божим поглядом у ніг Мадонни. Згадала слова, що їх говорила їй мати наставниця, коли вони розлучалися:

— В хвилину, коли відчуєш самітність і тягар життя, — кожен бо з нас має ці „Гетсиманські хвилини“! — біля підніжжя вівтаря знайдеш у молитвах усіх нас. І тоді твій тягар облегчиться,

бо ж розділиш його між нас. І самітність твоя не буде така мертва. Бо ж згадаєш, що на землі існують близькі тобі душі...

Ноель сховала обличчя в долоні. Молилася довго, забувши про час.

Чиясь мяка рука спочила на її плечі й привела її до притомности. То прийшла сестричка Аліна. Схилилася над Ноель співчутливо й дивилася на неї ніжним поглядом. Той погляд схвилював дівчину, їй захотілося відповісти такою самою сердечністю. Обережно взяла сестру за руку й притягла до себе. Сестра впала навколішки й перехрестилася широким „православним" хрестом.

Нагорі саме задзвонили на полудне.

Ноель почала вголос відмовляти „Angelus" (Ангел Господній), але ж Аліна вже знала значіння цієї, хоч і чужої їй, молитви, бо ж часто за чаєм сходили на ті теми в розмові з „манастиркою". Невідомі речі цікавили молоду сестричку, вона залюбки приглядалася до латинських молитовників, гарних ажурних образочків, знала й про „Ангелюс", бо бачила, як Ноель припиняла працю або читання, коли вітер теплими осінніми вечорами заносив у відчинені вікна голос дзвонів католицького костьола.

Тепер і їй схотілося виявити інтимніше свою симпатію до цієї своєї напів-приятельки, й у каплиці прозвучали, мабуть вперше від її збудування, слова словянської молитви:

— „Богородице Діво, радуйся..."

Але духова тиша, що огорнула дівочі душі в каплиці, довго не тривала, бо по обіді покликали Ноель до директорки.

„Мала нарада" директорки, інспекторки та двох клясових дам ухвалила, що цю „пренеприємну історію" треба „замняти". А це могло б статися, коли б Лячерда перепросила Витовську й з нею помирилась.

Почувши це, Ноель відчула, як кров залила їй обличчя й шию. Цілий потік різких, твердих слів обурення вже був би ось-ось полився з її уст, але вчас отямилась і зрозуміла, що це безпотрібне, зайве й недоцільне.

Згадала татові слова: — „Твоя зброя — не сварка й не різкі слова". Тому просохлими губами тільки відповіла одним словом: Ні.

— Не перепросите? — піднесла круглі брови директорка.

Бездітна й ще досить молода вдова по високому петербурзькому достойникові, графиня Муравйова не мала найменшого поняття про виховання дітей або про психіку доростаючих дівчат. Вона вважала за хрест, посланий їй суворою долею, що завдяки протекції своїх впливових батьків стала директоркою інституту.

— Ніколи! — сказала дівчина. — Я зробила так не в запалі, а в повній свідомості, що огидний чин мусить бути покараний негайно.

— Яка страшна впертість, хоч і потиху зідхнула мадам Рапне.

— Ні, це не впертість, а жахливий фанатизм! — поправила її директорка. А повернувшись до Ноель, промовила сухо:

— Ідіть до своєї кімнати. Ввечері відбудеться спеціяльна конференція і... ви напевне будете викреслені з числа наших вихованок.

*

За довгим столом, що був накритий зеленим, аж до підлоги звисаючим сукном, засідала у великій залі під царськими портретами спеціяльна конференція. Директорка — у своїй промові, переплітаній неминучими для неї — „звичайно“ та „ви ж самі розумієте“, — рішуче домагалася, щоб негайно віддалити „небезпечну“ вихованку. Завзято підтримувала ту думку й мадам Рапне. Німкеня ставилася до тієї справи невтрально, бо за своє найважніше завдання вважала навчати німецької мови. Інспекторка * завжди схилялася до думки вищих, себто директорки, бо ж саме її становище вимагало однозгідности з директоркою.

Але на конференції були не самі жінки. Покликали і двох катехитів: католицького й православного, щоб помогли вирішити, наскільки мотив вчинку Ноель був релігійний. Одначе обидва катехити трималились обережно й здержливо, бо, мовляв, які ж там можуть бути поважні питання між дітьми?

Вони радили знайти якийсь спосіб, щоб дівчата замирилися та щоб „не виносити сміття з хати“, бо памятали погрози Ноелиної мачухи, що вона готова деякі справи порушити в пресі. На нараді були приявні ще й Настася Максимівна й Юлія Миколаївна. Та про їхню думку ніхто не питався. Мав сказати ще своє слово інспектор, професор Малінін, що довго мовчки слухав. Тепер він підвівся й заговорив стривоженим голосом:

— Мені здається, що ми не можемо знайти винуватого й того, кого слід віддалити, якщо треба когось віддаляти. Можна б запропонувати такий вихід: віддалити обох і забути про подію. Це було б найпростіше і найменш справедливе. Але ж ми навчаємо наших вихованок поступати інакше й вимагаємо справедливости у їх поведінці. Тому справа набирає ширшого, засадничого значіння і в першу чергу торкається питання, чи ми виховуємо як слід „шляхетних панночок“, коли в стінах нашої установи можуть траплятися факти, що не мають нічого спільного ні зо шляхетністю, ні з вихованням взагалі? Панночки наші, мадам, мають свої світогляди, свої переконання й свої ідеали...

— Василю Миколаєвичу, які ж там можуть бути переконання у 17—18-літніх дівчат? Що бо ви! — запитала інспекторка.

Професор глянув на неї з-під навислих, сивих брів. У його вузеньких, трохи монгольських очах блиснула іронічна усмішка.

— Ті переконання, які в 20 літ вони передаватимуть своїм дітям, ті переконання й засади, яких ми їх тут навчимо чи до яких спрямуємо їхній розум і душі. Хто ж у 18 літ не має ідеалів,

---

* **Щодо свого становища нижча, як директорка, а не навпаки, як це є в сучаснім шкільництві.** *Ред.*

той не матиме їх і в 30. Не дурно ж „малороси“ говорять: „Чого Івась не навчився, того Іван не зможе“.

— Та це ж не студенти університету! — кинула мадам Рапне, підкреслюючи тим, що професор звик мати до діла зо своїми студентами в університеті та в духовній академії.

Малінін злегка прижмурив одно око, що робив раз-у-раз, коли хтось говорив йому очевидні нісенітниці.

— Саме тому, мадам, що це не студенти, котрим у життю часто треба буде забувати на юнацькі ідеали та переконання, саме ж тому, що від нас виходитимуть дружини тих студентів і матері, що виховуватимуть молоде покоління, — я мушу якнайгостріше виступити проти висловлених тут пропозицій. Коли умовини життя у нашій школі не забезпечують вихованкам непорушности їхніх релігійних переконань, на превеликий жаль, їм не залишається нічого іншого, тільки боронитися так, як це зробила мадмуазель Лячерда. А якщо тут конечне хочуть когось віддалити, то — на мою думку — треба віддалити всіх нас...

Дами аж сплеснули руками. Але професор виголосив ефектовну промову, в якій згадав і Святого Миколая, що мусів ужити „відповіди жестом“ проти богохульників і зневажників віри, саме, як говорить історія, „одведе Арія мало рукою“.

Промова інспектора охолодила запал дам, а підбадьорила духовних. Підкинула своє слово й Юлія Миколаївна. Ноель залишили й надалі в інституті, навіть без жадної кари, немов нічого й не сталось.

*

Коли Ноель вступила в клясу, її обсипали колючі погляди. Кожна товаришка мала вже приготований запит, але ж фрайляйн Оттилія вже кликала:

— Увага, мої дами! Я починаю. — й дала тему вранішньої праці — „Лист додому“.

Дівочі голови посхилялися над білими аркушами: почався звичайний день. Розмірений, поділений на чвертьгодини. Одноманітний, як будень в острозі.

На перерві ніхто не підійшов до Ноель: кожна мала працю й показувала, що вийнятковий і неприємний інцидент вона основно забула. Але цю німу змову перервала темпераментна Марія Федорівна, вчителька танців, ексбалерина (її значіння збільшалося з кожним днем). По вечері, через піввідчинені двері вона покликала:

— Мадмуазель Лячерда! — й, почувши звичайну відповідь: présente! (присутня), — вона вигукнула з видимою полегшою: — А-а! Нарешті! Я вже гадала, що тебе до Петропавловки* відвезли. Ну, йди хутчій, ти, Екклезіє Мілітанс!

Кляса мовчки прийняла жарт, хоч при появі ексбалерини звичайно всі обличчя незмінно ясніли усміхом. Відомо було всім,

* „Петропавловська“ цитадель в Петербурзі, куди висилали найбільших політичних злочинців. Сидів там і Т. Г. Шевченко.

що Марія Федорівна охотніше втратила б дар слова, ніж прогаяла б зручний мент, коли можна було „вліпити“ влучний дотеп чи сказати ущіпливе мотто.

Ноель не змінила виразу обличчя, також без усміху пішла за балєткою. Ледве вийшла за двері, як Марія Федорівна взяла її під руку:

— При мені можеш не робити виразу Веляскезової „Інфанти“. Я бо знаю, душе моя, що на Святій Руси без мордобою обійтись не можна, хоч-не-хоч. — Вона нахилилася до вуха учениці й майстерно продеклямувала бунтівливий вірш князя Вяземського: Бо ж...

„В Росії чтут Царя і кнут“...
„Что сєна клок — то віли в бок...
„А без побой вся Русь хоть вой*
„І пропадаєт і упадаєт“.

— Запевняю тебе, що коли ти тут житимеш, то це не буде востаннє. А на індичок не звертай жадної уваги. Важне ж: ніколи й ні перед ким не плач.

Але небезпека викинення з інституту немов навмисне вже знову чигала на Ноель...

Нарешті надійшов „великий день“ царициної візити.

— Вже тут! У Києві,.. Завтра — у нас!... — елєктричною іскрою пробігало по інституті.

Але тому — „завтра“ мало хто вірив: чекали й сподівались, що імператриця може зявитися кожної хвилини. Все ж таки всі скамяніли, коли вранці до великої залі, саме як усі вихованки зійшлися на вранішню молитву, несподівано наростіж відчинилися двері й увійшла незнана група осіб.

Попереду йшла невисока, а навіть мала дама, зачесана по старомодньому з безліччю дрібних кучериків на передній частині голови („з гривкою“), в цілком скромній чорній, шовковій сукні, з однією бранзолєтою поверх рукава. За нею два високі, стрункі й гарні молоді старшини в ґвардійськім однострою, а потім знаний і дуже люблений інститутками, старий, вже трохи згорблений, високий і худий, як тичка, граф Протасов-Бахметієв, начальний інспектор усіх установ „імператриці Марії“, до яких належали й дівочі інститути.

За тією групою шелестіла парадним шлейфом інститутська директорка, дзеленчав острогами полковник Унгер, і тільки інспектор, професор Малінін, ступав зовсім, як звичайно, злегка коливаючись, неначе йшов до кляси на свою щоденну годину.

Кортеж продефілював між каре — клясами інституток, що низько, куртуазійно „поринали“ в глибокому реверансі. Хвилею, починаючи дзвінкими ґолосками найменших, пролітало рядами аж до кінця залі урочисте привітання, скандоване окремими складами:

---

* Значить: хоч вий.

— Nous a-vons l' hon-neur de sa-lu-er Vo-tre Ma-jes-té Impé-ri-ale! (Ма-є-мо честь ві-та-ти Ва-шу Імпе-ра-тор-ську Велич-ність!)

Цариця відповіла тільки мовчазним похиленням голови, а ставши під портретами царів, тихенько промовила кілька слів до директорки, а та дала знак:

— Commencez! (Починайте!)

„Дежурна", хвилюючись, почала вранішню молитву.

Весняне сонечко весело заглянуло у вікна. Його проміння тремтіли й перескакували золотими „зайчиками" по паркетах. Можливо, що ті „зайчики" через асоціяцію підсунули котрійсь із дівчат подібну думку. Й незабаром, зненацька поміж соняшні „зайчики" стрибнув білий, скручений з хустки. Стрибнув весело й задерикувато тай упав, мало не діткнувшись ніг імператриці. Без уваги на жах, що охопив усіх інституток, а ще більше — їхніх управителів та виховниць, почувся придушений посміх. Цариця приклала до короткозорих очей шкла далековиду й, нагнувши голову на один бік, приглядалася до кинутого їй подарунку. Стало ще смішніше, як і звичайно буває в таких випадках напруженої урочистости та серіозности. Один із ґвардійських старшин, що стояв за нею, зробив пару кроків, нагнувся й підніс білий предмет. На його обличчі розцвіла приязна усмішка. Ставши знову на своє місце, кинув він лагідний погляд на першу клясу, звідкіля вискочив той „зайчик". „Дежурна", тяжко віддихаючи, скінчила нарешті молитву. Імператриця промовила по-французьки кілька слів до інституток, а потім почала розмову з директоркою. Старшина — був це один із великих князів (архикнязів) — підійшов до першої кляси, тримаючи за кінчик — „вушко" зайчика-хустки.

Кому належить цей предмет? — запитав він ввічливо.

Клясова дама вже була біля нього й солодко вияснювала та просила вибачення. Ноель почула придушене зідхання й глянула в бік: її сусідка Варя Шиковська стояла біла, як крейда, й уже була готова зомліти; в розпуці міцно стискала зложені „коробочкою" руки, що теж були білі, немов мармурові. Ноель зауважила, що її пальці-мізинці „творили хрест" — кабалістичний знак, що, як вірили інститутки, віддаляв усяке неминуче нещастя й близьку небезпеку. Але кабалістика в цім випадку не могла мати успіху, бо зараз клясова дама візьме зайчика, розгорне хустку й побачить „нумер", що належить тільки одній вихованці й не повторяється від 1-го до 365-го.

Ноель ще раз глянула на Варю, а в голові мигнула іскорка — „яко же і ми оставляєм довжником нашим"... — Ноель цілком спокійно виступила з ряду;

— Si Votre Altesse Impériale veut me permettre... (З дозволу вашої імператорської величности...)

Архикнязь, все ще тримаючи за кінчик міцно скручену хустку, елеґантно подав її Лячерді, цокнув острогами й чемно уклонився... Варя була врятована, але Ноель ще не встигла

всунути хустку в кишеню, як імператриця зо своїм почотом зупинилася біля неї й з ласкавою усмішкою розглядала її через далековид.

— Ви, бачу, дитино моя, в дуже доброму настрої, — сказала вона по-французьки, з легкою іронією, але Ноель з місця відкинула спрямований удар:

— Було б неввічливо, мадам, мати недобрий настрій, вітаючи імператрицю.

Директорка захлиснулася власним віддихом, почувши слово „мадам", яким дівчина звернулася до монархині наче на глум. Мабуть і цариця звернула на те увагу.

— Скільки ви років в інституті? — запитала вона сухіше.

— Перший і останній.

— А де вчилися раніш? В якій школі?

— В манастирі Notre-Dame-de-Sion на півдні Франції.

— Ви — росіянка?

— Ні, мадам!

Цариці, видко, трохи відлягло. Вона діткнулася кінцем далековиду до хустки.

— А яке значіння має у вас цей предмет? Чи то забава, чи, може, якась ворожба?

Але Ноель уже не встигла відповісти, бо поза її плечі висунулася вже графиня Муравйова й почала „замилювати очі" несподіваною імпровізацією.

— Ваша імператорська величносте, у наших дітей є багато забобонів... принесених здому до школи. І ця грашка з хусточкою — це щось на взірець parte-bonheur-a* якою вони часто бавляться,... особливож вітаючи тих, хто вперше вступає в стіни інституту.

І хоч сказане — була очевидна нісенітниця, імператриця вдоволилася поясненням та з „милостивим уклоном" пройшла зо своїм почотом далі.

Але мабуть великий князь не йняв віри словам директорки, й проходячи далі, з отвертим усміхом покивав пальцем Ноель. Інститутки присідали в низькому реверансі: Nous avons l' honneur de Vous saluer Votre Majesté Impèriale — стелилося за царицею аж до дверей.

Ледве замовкло останнє слово офіціяльного привітання, як дві клясові дами, дежурна й не дежурна — вже вродилися коло Ноель:

— Нечувано!

— Безсоромно!

Ноель спокійно, не поспішаючи, розгортала хусточку й так само спокійно сховала її в кишеню, але, на всякий випадок, глибоко, під свою. Тоді підвела очі на клясові дами.

— Що саме трапилось? — запитала цілком лагідно, але ніздрі її зовсім явно тремтіли й вона ледве панувала над собою.

Клясові ж дами говорили обидві разом:

---

* Талісман, що приносить щастя.

— Як?.. Вона ще питається! Та ж цьому нема назви... Ваша поведінка непристойна... Яким правом ви осмілилися заговорити з великим князем? І потім — це „мадам“. Це ж така грубошкурість. — Як можна, як можна?

Ноель затисла кулаки й крізь зуби, що зачинали цокотіти, промовила:

— Мадам Рапне, ви цілком зайво хвилюєтесь: поперше, пані директорка вияснили імператриці, що я це зробила з пошани до неї; подруге, кожній королеві й імператриці Франції завжди говорилося „мадам“, так само, як говориться навіть до Матері Божої? Ви ж бачили, що імператриця це добре знає.. Тому я й спитала вас: що саме трапилось?

— Але ж, а-але ж це вам — не Франція. А цариця — імператриця всеросійська.

— Одначе ми ж говорили по-французьки...

— „Ми“... „Говорили“... Це ж просто нечуване!..

Але що саме було для мадам Рапне „нечуване“, не довелось довідатися, бо в залю вернув граф Протасов-Бахметієв із інспектором Малініном.

Притримуючи при боці кавалерійську шаблю, вийшов граф на середину залі:

— Медам, — звернувся він до інститутох, — Її величність доручила мені повідомити вас, що ввесь час, поки вона буде в Києві, тобто три дні, в інституті лекцій не буде. — Весело усміхнувся: — Вдоволені монаршим дарунком?

Дівчата радісно шепотіли між собою. Вони добре знали, що старий граф з засади повідомляє тільки про речі приємні, бо ж він постійний і певний їх оборонець та заступник у всіх випадках інститутського життя з його неминучими й безнастанними конфліктами.

— А другий дарунок імператриці, це те, що вона буде у вас на балі. Та й не сама, — знову весело усміхнувся граф, — але з її дозволу за партнерів будуть вам кадети!

В задніх рядах хтось не витримав і посипалися бодай здержливі оплески. Старий царедворець глянув у той бік і промовив:

— Приємно бачити прояви патріотизму, виявлені в формі любови до будучих оборонців Батьківщини.

Тепер уже дівчата не втримались і щирий сміх пролунав по залі.

— Не все ще, медам! — Впродовж цих трьох днів ви всі будете діставати по бомбонєрці цукорків. Від імператриці...

— Ні, від вас, графе! — вирвалося кілька голосів. — Знаємо!.. Дякуємо! — цілком іншим, як при вітанню цариці, повним і непримушеним хором озвались усі вихованки. Бо всі знали, що коли приїздить на інспекцію граф Протасов, кожна дістає по півфунта найліпших цукорків, запакованих у гарні бомбонєрки, від найславнішого в Києві цукорника — „Жоржа“ (француза Берто). Але тепер граф замахав руками:

— Від мене — буде окремо. А це — від імператриці.

Потім підійшов до рядів першої кляси.

— Як зветесь, неустрашлива й забобонна амазонко? — усміхаючись, запитав він у Ноель?

— Ноель Лячерда, ексцеленціє.

— Медина-Челі? — здивовано промовив граф. — Може, донька Адріяна Адамовича?

— Так, це — мій тато, ексцеленціє!

— Так отсе ви така, благородна чужоземко! — Простяг він до Ноель руку. — Знаю вас тільки з фотографій, от такою — він показав рукою на метр від підлоги. — Тепер не пізнав! От, час біжить... А чи ж тато подорожують, чи вдома? І здорова, так само, як сподіваюсь, і belle-maman?

— Дякую. В Києві й здорові, ексцеленціє!

— Конче намагатимусь їх відвідати! Dites leur mes amitiés! (Привітайте їх від мене).

Граф ще раз стиснув Ноель руку й вийшов із залі.

Приятель інститутох цього разу став міцним щитом для Ноель. Хвиля обурення й загроз розплилася, але... це все ставало просто фатальне, — ще того ж вечора трапилася нова причина, щоб викинути Ноель із інституту...

Після програмових точок — співів, танців, деклямацій, що ледве вмістились у програму вечірки, подали чай. Тим часом велику залю перетворювали на балеву: стільці уставили попід стіни, естради зсунули під портрети: там приготовили місця для цариці та її почоту. На хорах розташувалися дві орхестри.

Інститутки, що брали участь у програмових точках, не передягалися потім у свій однострій, бо мали дозвіл лишитись у декоративних костюмах до кінця вечірки. Тому за чайним столом серед білих пелєринок та гладенько прилизаних голов, видко було й пишні напудровані зачіски „рококо". Дзвонили між ними циганки дукачами, мигали розкішні еспанські мантилі й коливалися московські очіпки — „кокошнікі".

Гості й батьки та кревні інститутох сиділи окремо. Підходити до своїх — „запрошених" можна було тільки тоді, коли вже почнуться танці. На жаль, цього разу танці не обіцювали великої приємности, бо ж якась непередбачена причина саме в останній мент перед балем перешкодила кадетам: їх на баль не пустили. Доводилось вдоволятися професорами, з яких танцювали тільки два, та „братами" й „кузенами", яких інститутки мали чомусь завжди багато й чомусь майже тільки — військових людей. Такі „брати", відповідно до інститутських приписів, не сміли зявлятися самі, а тільки „з родиною". При цьому обовязково мусів бути приявний ще й якийсь старший родич, або тіточка, які посвідчили б, що справді цей блискучий адютант ґенерального штабу, або елегантний „ахтирський" блакитний чи „бужський" драгун є брат чи кузен панночки, що його запросила на баль.

Нарешті з хорів залунали урочисті звуки польонезу. З рисункової залі відчинилися двері наростіж, а коло них завмерли

палацові льокаї в ліврeях та білих панчохах. Цього вечора служили гостям не інститутські служниці, а випозичені льокаї з київської царської палати.

До залі походом вступили гості й інститутки. В першій парі київський ґенерал-ґубернатор, що провадив царицю. За нею великі князі — вели дами з її почоту. Граф Протасов провадив директорку; здавалося, що він веде „за ручку" свою доньку. Кругленька, рожева, виглядала вона ще менша при величезній постаті старого офіцера, що мав цілком воскове, біле обличчя. За почесними гістьми йшли інститутки, спочатку — костюмовані, потім — „звичайні".

Навіть найменші, так звані „седмушки", бо з сьомої кляси*, намагалися ґраціозно вигинатися, ступаючи до такту.

Попровадивши царицю до імпровізованого трону, ґенерал-ґубернатор глибоко їй поклонився й став біля того престолу. Поруч групувалися великі князі й усякі військові мундири високих ранг. Дами ж посідали на приготовані під стінами канапи. Інститутки підходили до цариці парами, кланялися й розходились одна — направо, друга — ліворуч. Коли вклонилася й розійшлась остання парка семачок, — з хорів полилася ніжна мельодія вальсу: почався баль.

Відблиски безлічі свічок у трьох дзеркалах (електрики в інституті тоді ще не було) миготіли тільки хвилину в блискучих, як скло, паркетах. Нарешті сяючий золотом царськосельський гусар вклонився княжні Каратовій, а блакитний „бужець"** заточив Ізу Метинґер.

Клясові дами пильно стежили, щоб дівчата — та їх партнери не промовили до себе ні слова. Коло кожної „синиці" зо старших кляс, праворуч і ліворуч сиділи „архангели": їх ролю сповняли нетанцюючі інститутки.

Коли суворе око недрімного Арґуса помічало найменше нарушення дисципліни, „архангел" відразу діставав наказ „нагадати про можливість вигнання з раю".

Ноель у чорному еспанському костюмі й гарній мантилі на високому гребені зачіски відійшла від своєї групи костюмованих товаришок і сіла в амбразурі вікна, схилившись у затінку великого лавра. Їй не хотілося танцювати. Світла й балева музика настроїли її мелянхолійно. Тут і урочисті веселощі переплітали „казенщиною", за кожен природний відрух душі вже грозила кара, зо всіх кутків дивилися „недрімливі очі", що фактично пильнували не того, щоб усі поступали згідно з установленими приписами, а чигали, щоб до когось причепитись, присікатись, щоб не на виннім, а тільки на необачному забудькові зірвати свою сердитість і помститись. І знову жагучою тугою відізвався голос Півдня...

Мрії підхопили Ноель і понесли, як розгойданий човен без

* У тому інституті 1-ша кляса — це найвища, а не навпаки. *Ред.*
** Драгун „бужського" полку. *Ред.*

стерна. Згадки, симпатії, казкові образи й вимріяні бажання сплітались у букети, що мають стати дійсністю в прийдешньому, в якомусь невідомому ідеальному світі. Як часто вже її картали за те, що шукала тих ідеальних світів, „де б не обсипались троянди й не відлітали б прекрасні сни“! А в душі, мов срібні струни, вигравали Ростановські вірші:

Seul, le rêve intéresse	(Лише мрія цікава,
Vivre sans rêve qu' est-ce...	Як жити без неї?)

Вигравали й дзвонили, мов ніжні емайлеві кампанулі на блакитних левадах. Тому відразу вона навіть не зрозуміла, коли перед нею також ніжними дзвониками задзеленчали старшинські остроги. Підвела голову й побачила перед собою високу постать великого князя, що саме їй вклонявся. Він, справді, був дуже „великий“ на зріст, що аж вразило Ноель, коли вона також устала й вклонилася низьким „двірським“ реверансом:

— Altesse Impériale, veuillez me permettre de vous remercier. (Ваша високість зволять дати мені змогу подякувати...)

— J'attendrai, Mademoiselle, que vous vous reposiez. (Я зачекаю, аж ви відпочинете).

— Я не втомлена, ваша високости.

— Alors?.. (Отже?..)

— Votre Altesse est bien trop grande pour moi. — (Ваша високість — надто великий для мене...)

Архикнязь, усміхаючись, оглянув справді маленьку й щупленьку дівчинку й щиро додав:

— Якщо тільки в цьому причина, то я, з вашого дозволу, спробую зменшити свою „великість“, — підкреслив він, що зрозумів двозначність виразу й, повертаючи стілець до Ноель, продовжував: — Посідаємо, а на стільцях не буде майже зовсім помітна ріжниця між нами.

Ноель відчула на собі зміїні погляди всіх клясових дам. Це по-діточому розвеселило її. — „От, цікаво, що ж ви тепер чинитимете?“ — спалахнуло в голові лукавою іскоркою, хоч і було трохи ніяково сидіти оттак на перехрестю поглядів зацікавлених інститутою та зіритованих осіб із інститутського проводу. Крім того була трохи розгублена, що з нею вперше в життю поводився хтось, як із дорослою „дамою“. До всього ж і той „хтось“ був не якийсь там пустотливий юнак, як ті хлопці, що з ними бавилась і танцювала вона на безпретенсійних „sauteries“ („стрибаннячках“) з товаришками у Франції. Ні, той, що сидів тепер проти неї, прийшовши напів із запрошенням, напів із наказом був великий князь, тобто ближчий чи дальший кандидат на монарха цієї легендарної країни, що для Ноель видавалася не менш таємна й загадкова, як Китай або Індія. Тож, щоб скрити непевність, дівчина розгорнула своє еспанське віяло, а тим часом великий князь „бавив її розмовою“:

— Мені здається, що сьогодні вранці — ви мали костюм, навязував він мову до жесту дівчини. — Тепер же ви у справжній

одежі. До вашого танцю й до жесту віяла цілком годиться кастилійська гордість, якої ви не намагаєтесь ховати.

— Гордости не ховають, ваша високосте. Її тільки схиляють і то... лише перед Богом.

Архикнязь підвів здивовані очі:

— І відповідь ваша, як із Кальдерону! Дозвольте спитати: звідкіля це у вас і яким дивом ви — серед нас?

— Тут — певно, що з волі Божої. А що ваша високість добачує в мені щось кастилійське — нічого дивного: в гербі моєї родини є й кастилійські вежі.

За хвилю обоє вже розмовляли справді цілком по-приятельськи. Великий князь багато подорожував. Особливо любив Південь Европи. Цікавився Наваррою й басками. Бачив Елізондо— край героя Меріме, знав легенди про Мадонну з Ельче. Жвава й цікава розмова продовжалася. Підводячи вряди-годи очі на свого співрозмовника, зауважила Ноель, що коло них уже не перший раз пройшла вщерть налита жовчю мадам Рапне. Обличчя її палало, губи тремтіли й шепотіли напевно не молитву. Та ж підійти не відважилась, зробити уваги не посміла, дарма, що так демонстративно були нарушені непорушні приписи інститутського життя й звичаю. Аж уже після балю, коли Ноель підійшла попрохати дозволу піти до своєї кімнати, клясова дама „білим голосом“, повним безсилої сердитости, проскреготала:

— Можете йти, куди бажаєте. Запамятайте тільки одне: коли нарешті не буду приневолена бачити вас, поставлю свічку в церкві, або навіть у вашій каплиці...

Другого дня, коли після обіду роздавали інституткам по клясах цукорки від цариці та графа Протасова, швейцар „Жозеф“ приніс завитий у шовковий папір величезний букет і подав його фрайляйн Оттилії. Дівчата нашорошились.

Тим часом німкеня обережно розвивала папері. Прекрасні темно-червоні й золотисті троянди виглянули з обгортки. З-поміж них випав довгастий незаліплений коверт. Інститутки поглянули на Ізу Метингер, що стояла червона аж до сліз, покірливо похиливши гарну голівку додолу. Для цілої кляси не було таємницею, що берюзово-блакитний однострій її „кузена“ викликував цю доповняльну барву на гарному Ізиному личку. На нещастя саме в цей мент до кляси вступала директорка.

— Є адресатка в клясі? — запитала вона й схилилася над запискою, яку для контролі саме вийняла з коверта фрайляйн Оттилія. Обидві прочитали підпис і зміст. Німкеня зарумянілась і усміхнулась, а директорка ледве помітно знизала плечима.

— Сватають тьотю Отю! — півголосом прошепотіла Богданова. Інститутки ледве стримали сміх.

— Фрайляйн Медина-Челі! — покликала тим часом німкеня. І, передаючи Ноель букет, записку й коверт, — голосно й урочисто промовила:

— Його високість великий князь Романов посилає вам квіти.

Графиня Муравйова мовчки вийшла з кляси. Ноель схвилювалась і коверт вислизнув їй з руки. З нього випав листок твердого картону, із золотим обрізом. На ньому був напис: A la Castillane exilée. (Кастилійці на вигнанню). І підпис — тільки хресне наймення...

Володимир Залозецький

В. ЛИПИНСЬКИЙ ЯК ІСТОРИК

Змалювати кількома рисами силюету Липинського як історика — річ дуже приваблива, але не легка. Трудність саме в тому, що Липинського як історика можна відчути тільки у звязку з цілістю його завершеної індивідуальности та повнотою його особистости. І тут нагадуються слова Момзена: „Як мистець все може малювати, тільки не досконалу красу, так і історик повинен, — коли раз на тисячу літ зустрічає досконале, — про це хіба тільки мовчати“.

Зрозуміє це кожний, хто читав „Україну на переломі“, — не переборщимо, коли скажемо — цей архитвір української новітньої історіографії, що переміняється під руками мистця-історика в могутню епопею української новітньої історії. Тут усе таке безпосереднє і так приковує до себе читача й формою й змістом, що всяке холодне міркування та аналіза, це наче обниження вартости та профанація цього мистецького твору.

Якраз одна з найважніших рис історичних творів Липинського, що відразу впадає увічі, це ч и с т о м и с т е ц ь к а б е з п о с е р е д н і с т ь у відтворюванню історичних подій. Твердимо — мистецька безпосередність, бо власне воно споріднює творчість Липинського з найвизначнішими всесвітніми мистецькими творами. В тому чисто мистецькому переживанні епопеї української новітньої історії в „Україні на переломі“ якраз увесь привабливий чар того твору.

Могутньою уявою відтворені тут історичні постаті, ці незгнуті в своїй твердості та непохитності провідники, що поривають нас сміливістю задумів та риском життя, коли йде про останні ставки.

Вміти оцінити велич тих людських починів, спертих на сильній вірі в ідею та упадок тих діл, спричинений малістю й нікчемністю епігонів, воскресити з проникливістю психольога мертві постаті й поставити їх на суд історії, зобразити їх чини на тлі розбурханих та грізних хвиль української масової стихії — все те виявляє неабиякого мистця.

Але те мистецьке змалювання бурхливих часів на Україні далеко не вичерпує значіння цього твору. Великий історик виступає тут у цілій своїй повноті.

Спробуймо схарактеризувати Липинського як історика.

Всі історичні твори Липинського творять одну, замкнену

в собі цілість. Липинський не є істориком принагідних тем; його притягають тільки деякі історичні явища. Центр його зацікавлення, це державні змагання козаччини. Досліди над ними починає він монументальною книгою „Z dziejów Ukrainy“, вид. 1912 р. В ній уміщені дві основні праці, саме про „Станислава Михайла Кричевського“ (з історії боротьби української шляхти в рядах повстанців за проводом Богдана Хмельницького) і „Два моменти з історії пореволюційної України“, що відносяться до історії Хмельниччини. Ту саму добу досліджують монографічні нариси про „Данила Братковського, суспільного діяча й письменника XVII. стол. (1909 р.), про „Генерала артилєрії в. кн. Руського“ Степана Немирича та про „Аріянський соймик в Кисілині“. Врешті „Україна на переломі“ — доповнений переклад „Двох моментів з історії пореволюційної України“, що появилися вперше в книзі „Z dziejów Ukrainy“. „Церква і релігія в історії України“ занимається духово-релігійним життям України передовсім в часі козацьких повстань.

Глибоке зацікавлення В. Липинського історією козаччини це не випадкове явище. Його джерело в тому, що Липинський є представником клясичної історіографії, т. зн. на перше місце видвигає політично-державні моменти — отже є істориком політичних подій. Державні змагання, т. зн. найбільші зусилля найактивніших верств, щоб осягнути матеріяльні та духові здобутки в державних формах даної нації — це тема його історичних праць.

В першу чергу є він історик державних верств та їх державних змагань і тому якраз козаччина як носій українських державних починів і української державної думки приковує найбільше його увагу. В протилежності до старої народовецько-романтичної української історіографії, що тими питаннями мало цікавилася, доказує Липинський на основі великого перестудійованого ним архівального матеріялу, що в списках реєстрового козацького війська (з 1649 р.) було на 40.000 реєстрових 1.500 представників родової старо-руської, частинно спольонізованої, а частинно вже покозаченої шляхти автохтонного походження з невеликим процентом (7 проц.) шляхти неавтохтонної. Для декого може бути ревеляцією, коли згадаємо, що в козацькім війську було аж шістьох панів Володийовських, а під Збаражем боролось по боці Хмельницького 6.000 шляхти. Участь тієї матеріяльно й культурно високо поставленої верстви вплинуло рішально на еволюцію козаччини. З елєментарно-стихійного сліпого та анархічно-революційного зриву з сильною соціяльною закраскою твориться згодом підо впливом тієї державно-творчої верстви спосна одною державною ідеєю та дисциплінована сила, що надає цілій Хмельниччині властиве вже консервативно-осіле державно-творче знамено. Це основно зміняє погляд на значіння козаччини, що в очах старої української історіографії мала тільки й виключно характер бунту розанархізованих селянських мас.

Історія козаччини для Липинського це історія тієї державно-творчої еліти, що складалася чи то з відроджених вищих верств старої княжої Руси, чи то з новонаростаючих здолу активних козацьких елементів, які в імя вищих інтересів, в імя української державної ідеї найшли спільну мову.

До наскрізь консервативного погляду, в клясичнім, в англійськім значінню того слова, долучається глибоко патріотична нотка, яка проявляється в тім, що всі діючі особи лучить в їх спільних змаганнях глибока любов до спільної землі — Батьківщини. Чи то коли описує смерть вірного Хмельницькому полководця Михайла Кричевського, що гине в бою під Лойовом із словами на устах, „що вмірає не зо встиду перед ребелією, а з болем над втратою війська", чи то коли змальовує сойм у Чигирині в 1657 р., де полковники складали собі самі присягу боронити загрожену Батьківщину перед усіма її ворогами, чи то коли описує недолю емігрантів із Пилипом Орликом на чолі, що до останнього віддиху, тиняючись у голоді й холоді, боронили майже безвиглядної справи перед форумом европейських держав, — все, у всіх тих повних трагізму осіб і в усіх тих подіях, підмічує й підкреслює Липинський любов і жертвенність для Батьківщини, які лучать усіх їх в одно й які звернули увагу історика на себе.

Цілком новий момент уводить Липинський в історію України ще тим, що всі явища політично-громадського життя підпорядковує — кажучи словами XVIII. в. — ясно означеній рації стану української історії. Ця рація стану наче провідня думка, наче компас проводить читача через темний лябіринт української історії.

Всі факти, сперті на архівальнім та документальнім матеріялі, який він призбирав, підпорядковує він тій основній рації стану, основній державно-політичній концепції. Щойно ясне освітлення й плястичне виявлення тієї основної провідної напрямної надає вищий сенс тому величезному, з дбайливістю й педантичністю дійсного вченого-дослідника упорядкованому — самому по собі хаотичному сирому та мертвому матеріялові. Не — як це часто нині, в добі відірваної від життєвого сенсу псевдонауковости буває — матеріял прибиває і приголомшує провідну ідею, а навпаки, провідна ідея опановує ввесь матеріял і оживляє випливаючі з нього факти. В тій майстерній будові, в якій одне звено вяжеться з другим, немає нічого зайвого, бо все найменше й найбільше має свій глибокий історичний сенс, служить до того, щоб виявити провідну думку.

А разом із тим вяжеться проникливість і далекозорість у висловах: провідна ідея, що ніколи не виступає як щось абстрактне, тільки конкретизується в поодиноких діючих особах, дає міру оцінки історичних явищ; відповідно до того розділені й акценти. І так напр. вершок могутности Хмельниччини, ця головна конкретизація політичної ідеї української рації стану — стає одночасно мірою оцінки явищ т. зв. руїни. Відступлення

від провідних ідей Великого Гетьмана, занехання його плянів, перехід із дідичности на виборність, зміни у внутрішній політиці, а саме занехання тенденцій до соціяльної гармонії, про яку так дбав Великий Гетьман, а яка захиталась, коли висунено станові прерогативи козацької провідної верстви на взір польської шляхти, що викликала згодом найгостріші соціяльні антагонізми, зміни дотеперішніх зовнішньо-політичних союзів — це все довело за наслідника Хмельницького, Івана Виговського, до руїни тих державних фундаментів, що їх поклав Великий Гетьман в імя української державної ідеї.

Та сама провідна напрямна пробивається в історичній оцінці духових явищ, що зясовані в прецінній студії: „Церква та релігія в історії України". І тут ясно зазначена провідна ідея, що кидає яскраве світло на представників тодішньої української духовости. Мірилом оцінки і тут є синтеза між поступом і консерватизмом в історії духового розвитку України. Поступ у формі унійних змагань, т. зн. у шуканню звязку з духом окцидентальної культури — консерватизм, який заступають представники „благочестія", оборонці „народу руського послушенства східного".

Рація стану XVII—XVIII вв. вимагала синтези тих двох течій. Вона конкретизується в синтезі, т. зн. в органічній сполуці окцидентально-латинського та східньо-візантійського світа. Радикальний поступ, т. зн. неорганічна „поступова" латинізація так само шкідлива, як і засклеплення в чисто східнім „благочестії". Тільки синтеза тих обох течій дає універсально-історичні аспекти і забезпечує Україні місце серед інших европейських націй.

Осягнути ту синтезу намагалися всі найвизначніші представники тодішньої української інтелігенції, передовсім вище духовенство, як Петро Могила та Велямин Рутський. Від уміння втілити ту синтезу залежало тоді „буття або не буття" України як окремої духово-культурної одиниці.

Були б це найсутніші погляди Липинського на історію України — наскільки їх у такім коротенькім огляді можна скондензовано подати.

Щоб як слід оцінити їх переломове значіння, треба сконфронтувати їх із головними представниками української історичної думки й панівних загальних течій історіософії на переломі XIX—XX вв. І це можемо тут подати тільки в найкоротшій концентрації.

Історична концепція української історії Липинського ріжниться сутньо від т. зв. романтично-народовецької та від матеріялістичної історіософії з її найвизначнішими представниками — Костомаровом, Драгомановом, Антоновичем та Грушевським.

Не йде мені тут про другорядні розбіжності в методольогії, ані про якесь обниження заслуг усіх інших визначних представників української історичної думки, а хочу тільки унагляднити ріжницю в провідних ідеях.

Ріжниця між народовецько-романтичною школою і Липинським у тому, що народовецько-романтична школа не видвигала

державно-політичних моментів, як напр. найвизначніший її старий представник В. Антонович — або джерелом політичної сили робила народовластя, як найвизначніший представник тієї школи Михайло Грушевський. Тут нарід в етнографічному значінню того слова, т. зн. квантитативна народня маса (напр. татарські люди в княжих часах, — Запорозька Січ в козацькій добі) були найулюбленішим предметом історії. Вистане навести один уступ із інавґураційного викладу Грушевського у львівськім університеті, що через свою програмовість має глибше значіння: „Народ, маса народня, звязує все в одну цілість і є й повинен бути альфою й омегою історичної розвідки. Він зі своїми ідеалами і змаганнями, зі своєю боротьбою, поспіхом і помилками є єдиний герой історії. Зрозуміти його стан економічний, культурний, духовий, його природу, його бажання є ідеалом, є метою нашої історії. Політично-громадський устрій звичайно не відповідає тим ідеалам“.

В тім кредо найвизначнішого представника народовецько-романтичної школи, або, кажучи західньою термінольоґією, ліберально-демократичного напрямку, пробивається наглядно провідна думка тієї історіографії.

Її духові батьки, це — ріжними ломаннями російської фільософічної думки відтворений революційно-народовецький світогляд Жана Жака Русса, національно-революційні ідеї Гердера й геґеліянський діялектичний ідеалізм, що виступає часто в легкій марксистичній закрасці.

Подаючи характеристику джерел нашої романтично-народовецької школи, ми ніяк не хочемо зменшити величезних заслуг у розбудові схеми „Історії України-Руси“ Михайла Грушевського — ми хотіли тільки звернути увагу на ріжниці тих течій і історичної концепції Вячеслава Липинського.

Ідеї народовластя, ідеї революційно-утопійної анархічности Ж. Ж. Русса, романтизмові Гердера та діялектичному ідеалізмові Геґля, протиставить Липинський цілком інший історичний світ: світ державно-творчої еліти (під чим він розуміє не панування якоїсь однієї упривілейованої верстви, а тільки селекцію найліпших громадських типів із усіх суспільних верств), світ фільософічного дуалізму, гармонії клясових сполук в імя любови до чогось понадклясового, вищого, що міститься в спільнім поняттю Батьківщини, і віру в понадлюдське, Боже, а не тільки в діялектичний розвій абстрактної ідеї, як у Геґля і марксистів...

Так повстає цілком інша концепція історії України: не здолу догори, а згори додолу — не горизонтальний, а вертикальний перекрій історії. Не сама народня маса є аґенсом історичних подій, — а активні еліти, що ту масу порушають, не сама ідея й не сама матерія, а ідея в сполуці з матерією, не романтичний гердерівський націоналізм, а конкретний органічний територіяльно-політичний патріотизм — ось головний зміст історичного світогляду Липинського.

Історичний світогляд—здобутий не з кабінету „збирачів істо-

ричних реквізитів“, а опанований всіма фібрами душі історика-патріота, що органічно звязаний зо своєю землею й зо своєю історією — історика, який заслуговує, щоб його назвати клясичним представником української історіографії та поставити поруч подібних представників у інших народів — Тукидида, Лівія, Коміна, Паляцького, Ранкого, Маколєя й інших.

Накінець хочу звернути увагу на одну основну ріжницю між деструктивним релятивізмом новочасної історіософії й історичною методою Липинського, що видвигає тривкі вартості.

Історичні висновки Липинського є номотетичні, т. зн. вони добачують якісь закони в історичних явищах; історія у нього не є тільки конкретизуванням деяких одноразово індивідуальних явищ — але є в ній щось понадіндивідуального, загально-законного. А тим загально-законним не є діялєктично-абстрактна й механічно повязана ідея Гегля (що так фатально тяжить на всіх матеріялістичних історіософіях включно до комунізму), а є повсякчасне змагання між ідеєю й її природним опором, матерією, в конкретних реально-життєвих ситуаціях. Напр. в українській історії ця ідея конкретизується в перемозі тяжкого опору пасивних мас високо-кваліфікованою активністю меншости — з якої щойно родиться рація стану, т. зн. українська державність.

Це має величезне значіння для теперішноcти. Історія у Липинського стає одним із наймогутніших корективів теперішности. Так його монументальні „Листи до Братів Хліборобів“ є нічим іншим, тільки призбиранням величезного історичного досвіду, що його великий історик української державности з ґеніяльною інтуїцією застосував до теперішности та віщою ясновидючістю вистелив ним шляхи до будучности...

В тім власне велике виховне значіння творів Липинського. Його історія це не сухе й мертве „історизування“ — а живе черпання досвіду з минулого й застосовання його до теперішности, — це є справжня Книга Битія українського народу.

Так він може стати джерелом справжнього відродження української рації стану в часах грізного занепаду, жахливої безідейности й духової пустки, що грозить новою, хто зна, чи не повною, руїною. Але сильна його віра в відродження хай стане і нашою вірою, бо від нас самих залежить, чи його залюбки повторювана поговірка: sanabiles fecit Deus nationes — на нас же самих справдиться.

М-р. Маріян Козак

КЛЯСОКРАТИЧНА ІДЕЯ ТА КРИЗА СУЧАСНИХ ДЕРЖАВНИХ СИСТЕМ

Читачі щоденної преси дуже часто мусять глибоко призадуматися, коли одного й цього самого дня з одного боку читають про приготування до реставрації монархії в Австрії і проголошення італійської імперії та коли одночасно довідуються про щораз то лівіше поглиблювання революції в Еспанії і недавню перемогу комунізму у Франції, коли з одного боку читають про виставку католицької преси у Ватикані — отже стверджують зріст активности віруючих та коли з другого боку іноді на тій самій часописній сторінці зустрічають вістки про плянову діяльність безбожників у Франції чи Бельгії, коли порівнюють на тлі недавньої хвилі страйків европейських робітників, що можуть законно боронити своїх прав із робітниками наче робітничої держави, що жахливо поневолені державним капіталізмом, вгинаються під ярмом стахановщини.

Які дивні думки приходять, коли читаємо нинішні часописи! Всюди суперечності й крайності: з одного боку віра — з другого боку безбожність, з одного боку щось наче законність і традиція — з другого боку сліпий анархічний бунт та жага знищення й крови, з одного боку бажання свободи та поліпшення людської долі — з другого боку жахливе поневолення, що виростає там, де мала здійснитися якнайповніша свобода й щастя людини, з одного боку малі гуртки, що у свойому фанатизмі бажають перебудувати все — світогляд, родину, громадянства, нації, держави, що беруться за реформи релігії, фільософії, етики, естетики й навіть математики, з другого повна байдужість загалу населення, що змучене вереском тих воюючих фанатичних ґруп та зневірене у вартість всяких ідей найчастіше питає: де правда?

Так. Це Пілатове, повне сумніву питання: де правда? — найкраще характеризує нашу епоху, епоху упадку й кризи.

Зроджена з недостачі однієї означеної духової дисципліни, криза охопила духове й матеріяльне життя, одиницю й родину, громадянства, нації, держави й накінець увесь світ.

Прихід тієї кризи сповіщали вже давно визначні індивідуальності, наділені вийнятковою інтуїцією, чимось у роді ясновидючости.

Понад сто літ тому великий французький письменник і державний муж Франсуа Шатобріян, що на власні очі бачив жах французької революції, скоропроминальний блеск цісарства Наполеона та реставрацію й упадок Бурбонів, писав: „Старий світ дитиніє, маячить і розкладається“.

Одним із головних проявів цього розкладу був для Шатобріяна упадок старої монархії й династії Бурбонів у 1830 р. „Ті люди, такі дрібні — пише тоді про Бурбонів Шатобріян — своїм упадком потрясли Европою“. Незабаром прийде черга —

казав Шатобріян — на всі европейські монархії. Світ іде до загальної демократичної революції. Та що пізніше? — питав із тривогою Шатобріян. Пізніше — наче задивлений у візію далекого майбутнього предсказував Шатобріян — прийде загальна нівеляція людей і народів, душ і характерів, число запанує над якістю та інтелігенцією, настане хаос демократичних партій, що множити й розлітатимуться на щораз менші угрупування. Демократична ідея, доведена до абсурду своїм зловживанням свободою, занапастить політичну свободу й гідність людини та викличе появу твердих диктаторських деспотизмів. Але ті деспотизми також не врятують народів, не спинять хвилі розкладу. Як зловживання свободою веде до диктаторських деспотизмів, так диктаторські деспотизми деправують думку й почування та своїм натиском викликують появу щораз то нових, щораз то гостріших деспотизмів. Після цього прийде час довгого гниття.

Нічого не поможуть — виправдував свій песимізм Шатобріян — надбання зовнішньої матеріяльної цивілізації. До відродження народів ідеться не йнакше, як тільки шляхами неба, себто творенням щораз то вищих духових цінностей, розвитком щораз то вищої громадянської моралі. Без цього — кликав Шатобріян — залізні шляхи — символ технічного поступу, тільки скоріше понесуть Европу на край безодні.

Сучасники не розуміли Шатобріяна та вважали всі його політичні й соціяльні передбачування, сперті на ґеніяльній інтуїції, за поетичні дивацтва великого романтика, що любувався в траґічних образах, зроджених у своїй живій уяві.

Від того часу минуло багато, багато літ. Зросла й збагатилася матеріяльна европейська культура невідомими досі винаходами. Одночасно з тим розвиток матеріяльного життя та техніка праці щораз більше переростає теперішню громадянську мораль, теперішні форми соціяльного й політичного життя. Зарисовується вавилонська вежа европейської культури й цивілізації. Одним словом щораз ближче до її упадку, щораз ближче до катастрофи. І серед духової еліти тієї такої гордої своїми надбаннями передвоєнної Европи зявляється наче новітня Касандра: Освальд Шпенглєр. Як член нації, що тоді стояла на вершинах своєї найбільшої могутности, Освальд Шпенглєр не піддається загальній психозі та бачить дальше й глибше не тільки від своїх сучасників, але навіть також і від тодішніх провідників німецького народу. Йому не імпонує новітня держава, сильна з-зовні своєю механічною зорганізованістю та слаба своїми внутрішніми суперечностями, його не захоплює сучасне велике місто, повне людей, відірваних від землі, нічим не звязаних, позбавлених всяких традицій та всяких здержливих ідей. Та хто на це тоді звертав увагу в Німеччині! Коротко перед світовою війною в 1913. р. цісар Вільгельм II сказав у Мальборзі, що він — інструмент Бога. Голова старої династії Гогенцолєрнів міг собі позволити на таку гордість, що виплпвала з почуття самопевности німецького народу. Але Освальд

Шпенглєр — далекий від тієї гордої самопевности. Рік перед тією мальборзькою промовою Вільгельма II-го починає він писати в 1912 р. свою знамениту книжку про „Занепад Заходу“, що вже самим своїм символічним заголовком потверджує правильність слів Шатобріяна про кризу европейської культури й цивілізації.

Кінець світової війни був початком катастрофи у великих розмірах, катастрофи, що почалася, як усі катастрофи великих культур і цивілізацій, занепадом авторитетів влади, що досі існували.

З упадком старих монархічних державних систем, монархічна ідея влади втратила свій авторитет, але одночасно виявилося, що одиноко можлива в наших зраціоналізованих часах ідея влади, сперта на виявленні волі суверенного народу, ніде не ділає, що в той спосіб Европа опинилася без якогось одного загально признаного авторитету влади.

Великий італійський історик і мислитель Ґуліельмо Ферреро, вражений подібністю між повоєнною Европою та римською імперією з третього століття по Христі, пише в 1921 р. про „Руїну античної цивілізації“, хоч увесь час на думці має руїну сучасної европейської цивілізації.

Ферреро доказує, що авторитет влади це — основи всякої культури й цивілізації, що упадок авторитету державної влади в старому Римі та спричинене тим панування грубої сили, довело впродовж короткого часу 50 літ до упадку античної цивілізації.

Жахливу перспективу відкривав перед повоєнною Европою Ферреро!

Але й Шпенглєр і Ферреро обмежуються тільки до ствердження глибокої кризи нинішнього людства, вони дивляться на ті всі іноді великі, іноді жахливі переміни спокійним оком дослідника й мислителя, їх не пориває боротьба за нове обличчя світа, вони не вказують шляхів виходу з траґічного положення.

Основно ріжнився від них своєю активною й мужньою поставою до життя пок. Вячеслав Липинський. Є в цьому спокою пок. В. Липинського, з яким він зустрічає ті переломові події 1918—19 рр., у тій його бистроті й проникливості, з якою завсіди вмів доглянути окутане хаосом боротьби ядро справи, щось монументальне. Велика катастрофа, що на Україні майже до тла знищила шляхетську верству, що позбавила її останків політичного значіння майже в цілій Европі, не бентежить і не приголомшує Вячеслава Липинського. Як впродовж усього свого життя, так і тоді Вячеслав Липинський ніколи не затрачує тієї величавої самостійности духа, що характеризує всіх великих людей, всіх творців нових ідей і нових суспільно-політичних порядків.

Могутній незалежністю своєї думки, вірний завсіди аж до смерти тільки й тільки голосові власного сумління, що був для нього найвищим наказом і одиноким мотивом його ділання, пок. В. Липинський не тільки збагнув, але й переріс сучасність, далеко за собою залишав межі щоденних дрібних справ та думкою сягав у майбутнє.

Як історик В. Липинський обіймав своїм зором минуле, як соціольог і політик глибоко розумів сучасність, як мислитель умів станути завдяки своїй духовій незалежності й самостійності понад минувшиною й сучасністю та зумів розріжнити, як у всіх подіях громадянського життя, так і в подіях 1918—19 рр. вічне від змінливого, сутнє від побічного.

Із такої духової висоти основну причину тієї катастрофи добачував В. Липинський у перемозі егалітарного, раціоналістичного й вільнодумного світогляду сучасного міщанства й міщанської інтелігенції над ірраціональним, єрархічним і релігійним світоглядом хліборобським.

Боротьба між законом землі й законом капіталу, між селом і містом, між аґраріями й фінансистами — ось поодинокі етапи тієї боротьби, виграної в 1918—19 рр. капіталістичним містом. Труднощі цього положення збільшувала в очах В. Липинського обставина, що проти сучасного села звертається не тільки капіталістичне, але також і робітниче місто.

Як натура активна Вячеслав Липинський стає до тієї боротьби між селом і містом, бажає перенести до громадянського й політичного життя ті вічні ідеї, яких відблиск бачив у минулому й сучасному.

Але для боротьби, для здійснювання потрібна ідея, що усвідомляє стихійні хотіння, потрібний образ-візія будучого, іншого від нинішнього й кращого громадянського й політичного ладу.

Тому то в часі тієї великої европейської катастрофи 1918—19 рр. В. Липинський тільки так коротко й по-мужеськи стверджує у своїх творах її доконання та всю свою увагу звертає на засоби, за поміччю яких можна побороти цю велику кризу духовости, нації й держави, кризу, спричинену перевагою світогляду та громадянських і політичних ідей сучасного міста.

Раціоналізмові міського населення, що вірить тільки в силу людського розуму, протиставить В. Липинський ірраціоналізм хлібороба, що завдяки співжиттю з природою має живе почуття існування сил, яких приявність можна тільки відчувати та якими не можна кермувати; міському егалітаризмові, що признає тільки ріжницю чисел та не бачить ріжниці між людьми й речами, В. Липинський протиставить єрархічність хлібороба, що випливає з його відчуття ріжнородности всесвіту; — замість гордого переконання, що людина все може, висловлює В. Липинський пересвідчення, що людина не Бог і не може творити чудес, але, що вона також і не малпа, що вона може досконалити життя впертою, пляновою працею; замість вільнодумства однієї частини міського населення, що кожному бажає дати змогу виявляти свої переконання й рішати про всі питання життя й замість фанатизму другої частини міського населення, що насильним накиненням віри в якусь одну раціоналістичну доктрину хоче нею реґулювати життя, В. Липинський видвигає поміркування хлібороба, що у своїй праці мусить погодити індивідуалізм із потребою організації, свободу з її обмеженням, але ніколи знищенням.

Одним словом, у своїх повоєнних творах усвідомляє В. Липинський стихійні хотіння хліборобського населення та громадянсько-політичним міським ідеольоґіям — демократично-республіканським і авторитативно-диктаторським протиставить хліборобську ідею клясократичної монархії, образ нової державної системи.

Як кожну подуману, або вже здійснену державу, так само й систему клясократичної держави можна розглядати з двох боків: з правного й суспільного, зо становища права, себто організації держави й зо становища соціольоґії, яка займається громадянськими силами, що творять якусь державу.

З правного, статичного боку клясократична держава представляється як законом обмежена дідична монархія, сперта на співпраці всіх кляс (станів) населення, зорганізованого у своїх автономних клясових (станових) організаціях: хліборобів, промисловців, купців, робітників та інтеліґенції. Своєю правною орґанізацією, побудованою з одного боку на співучасті представників клясових орґанізацій у кермуванню державою, що обмежує владу монарха, з другого боку, сперта на авторитеті монарха, що обмежує політичний імперіялізм репрезентантів громадянства, клясократична державна система здійснює засаду взаємного обмеження.

З громадянського, динамічного боку, якщо йде про обопільне відношення поодиноких соціольоґічних типів, клясократична монархія означає гармонійну співпрацю всіх суспільних типів.

Коли приняти, що існують дві найважніші ділянки громадського життя — продукція й оборона — себто хліб і меч та коли до цього додати ще слово, без якого теж і продукція й оборона неможлива, то дістаємо чотири основні соціольоґічні типи: 1) продуцента - войовника, репрезентованого здебільша хліборобом, 2) продуцента-невойовника, яким є промисловець, фінансист і купець, 3) непродуцента-войовника — це військового та 4) непродуцента-невойовника — отже інтеліґенцію: духовних, мистців, письменників, вчених, публіцистів, суддів та урядників.

Для кращого унагляднення тих досить абстрактно означених 4-ох головних громадських типів, що своєю гармонійною співпрацею творять державну систему під назвою клясократії, треба сказати, що така система означає співпрацю хліборобської продукції, промислової продукції, гроша, що служить для обміну творів продукції, меча, що обороняє, та слова, в якому проповідується Боже слово, в якому формулується закони, ідеольоґію, письменство й науку.

Так зорґанізована клясократична монархія, сперта на рівновазі неосілих міських елєментів та осілих сільських елєментів, вирішує тяжку й важну проблєму взаємного відношення між містом і селом: замість однобічної переваги зорганізованого міста над незорґанізованим селом, що тепер скрізь буває, зорганізо-

ване, свідоме своєї ваги село стає проти міста й рівноважить його вплив.

Вирішенням тієї проблєми взаємних відносин між містом і селом, клясократична ідея, здійснена у формах клясократичної державної системи, розвязує другу незвичайно складну й важливу проблєму відношення між консерватизмом, себто тими, що обороняють існуючий стан соціяльного й політичного життя, та поступом, себто тими, що бажають відповідних змін шляхом суспільних і політичних реформ. Коли мати на увазі, що місто вже зо своєї природи завсіди репрезентує поступ, а село з природи консерватизм, то привернення рівноваги між містом і селом означає також рівновагу між консерватизмом і поступом.

Як система клясичної рівноваги між поодинокими соціяльними типами, між поодинокими клясами, між поодинокими громадянськими течіями, між монархом і громадянством, репрезентованим представниками поодиноких клясових організацій, що входять у склад державних законодатних установ, клясократична система здійснює також у взаєминах між державою й громадянством засаду рівноваги, спертої на законності.

Завдяки своїй соціяльній гармонії й політичному обопільному обмеженню клясократична державна система дає розвязку трьох найважніших питань суспільно-політичного й державного життя: як в особі дідичного монарха створює загально-національний і надпартійний авторитет, так законним обмеженням монарха у виконуванні влади, дає змогу законним шляхом доходити до влади представникам населення; здійсненням рівноваги між державою і громадянством, рівноваги, опертої на законності, клясократична державна система забезпечує пошанування прав одиниці.

Як авторитет влади монарха скріплюється його невідповідальністю, так співучасть населення в кермуванню державою гарантує принцип, що монарх може виконувати владу тільки за посередництвом відповідальних перед громадянством чи його представниками міністрів. Побіч чинника незмінного й незалежного від існуючих політичних сил, репрезентованого монархом, маємо чинник, що зміняється відповідно до потреби, репрезентований міністрами. Значіння першого — в авторитеті, в його якнайменш особистій, якнайменш диктаторській владі, значіння другого навпаки — в його особистому виконуванні влади. Авторитет першого дає тривкість, індивідуалізм другого запевнює можливість збільшувати або зменшувати натиск у виконуванні влади. Разом це дає тривку владу, себто авторитетну й сильну владу.

Щоб забезпечитися перед можливим непорозумінням, яке може повстати на тлі споминів про старі монархії, треба зазначити, що метою клясократичної ідеї не є реставрування старих монархічних систем, що вже своє віджили. Навпаки, клясократична ідея має здійснити в нових формах, у новій державній

системі монархічну ідею, що, як кожна велика ідея влади, ніколи не вмірає та завсіди оживає після періодів панування республіканської ідеї, особливо в часах організації націй і держав.

Після такого зясування клясократичної ідеї та клясократичної державної системи, що з тієї ідеї виростає, мимохіть виринає питання, чому досі такий тип держави не повстає, чому він не стає загальною тенденцією нашої доби?

Основою кожної такої клясократичної держави може бути тільки відповідно зорганізована хліборобська кляса, що своєю політичною силою може втримати рівновагу між пацифістичним грошевитим міщанством та міщанською демократичною інтелігенцією й між войовничим і непродуктивним населенням великих міст, що, зорганізоване в краях із сильнішими національними традиціями в фашистівській і гітлерівській партії та в краях із сильними впливами інтернаціонального соціялізму й комунізму у соціялістичних і комуністичних партіях, служить опорою нинішним національним або інтернаціональним диктаторам, керманичам авторитативних держав.

Сьогодні хліборобське населення майже в усіх краях Европи зведене до стану пасивної маси, маси, що дає тільки податника, рекрута, в найкращому разі виборця, та годує своєю працею місто.

Причина цього — смерть старих провідників та недостача нових. На місце шляхти, що колись, повторяємо колись, була природним провідником хліборобського населення, мусить прийти нова провідна хліборобська верства. Вона вже помалу віддавна твориться. Її повстання викликує саме життя. Ріст культури й організованости села приспішує цей процес. Але все це відбувається серед великих труднощів і майже завсіди без усвідомлення стихійних хліборобських хотінь в ясноозначеній хліборобській ідеольогії. Тому то без політичного досвіду здорових останків старої шляхетської верстви та без сили нового активного елементу, що виділяється серед хліборобської праці з сільської маси, повстання такої нової провідної хліборобської верстви—неможливе. Символом цього творення нової провідної хліборобської верстви може бути старе дерево, що поки остаточно впаде, своїм зерном засіває землю та викликує нове життя.

Але, щоб така синтеза взагалі могла повстати, та частина інтелігенції, що зо своїх природних нахилів співчуває хліборобській клясократичній ідеї, мусить своєю книжкою й пресою помогти поширити та боронити ту ідею. Тією обставиною пояснюється приявність серед визнавців хліборобської ідеї Вячеслава Липинського — нас, інтелігентів.

Здається, що у світлі такого відношення до старої шляхетської верстви, було б жахливим непорозумінням писати про клясократичну ідею В. Липинського як про ідею чи й ідеольогію „диктатури дідичівської кляси на Україні". Мета клясократичної ідеї — клясократична держава, відкидає в самій своїй основі всяку диктатуру, що завсіди означає необмежену перевагу яко-

гось одного громадянського типу над іншими соціяльними типами, та змагає до рівноваги й гармонійної співпраці всіх існуючих соціольоґічних типів.

Але покищо, поки прийде до перемоги хліборобської клясократичної ідеї, що означає також і перемогу окресленого типу продуцента-войовника у цілій майже Европі панує перевага то продуцента-невойовника — міщанства (буржуазії) та непродуцента-невойовника — міщанської демократичної інтелігенції, то перевага непродуцента войовника — кочовничого зо своєї природи, войовничого великоміського елєменту.

Обі ці громадянські сили як представники сучасного міста та міського світогляду мають спільну рису раціоналізму, а ріжняться тільки своїм відмінним відношенням до питань боротьби, оборони чи війни. Міщанство й міщанська демократична інтелігенція відзначається пацифізмом, бажанням спокою, такого потрібного для всякої фінансової й торговельної діяльности. Войовничий, неосілий великоміський елємент відзначається великим політичним імперіялізмом, себто бажанням влади, великими здібнощами безпосередно боротися за свої права та великою активністю.

Соціяльну й політичну природу тих двох міських елєментів найкраще характеризує вірш одного поета:

Все моє, — сказало злото,
Все моє, — сказав же меч;
Все куплю, — сказало злото,
Все візьму я, — сказав меч.

Та щоб схарактеризувати також і сучасну міщанську демократичну інтелігенцію, треба б ще додати до цього: „Все моє,“ — сказало слово—очевидно, „моє“ завдяки силі словесної суґестії та арґументації.

Як з цього видко, всі ці три громадянські типи сучасного міста — міщанство, міщанська інтелігенція та великоміський войовник-кочовик — представляють уже у свойому світогляді, що випливає з їх способу праці й життя, три ріжні крайності. Міщанство вірить тільки в силу гроша, міщанська інтелігенція — в силу свого слова, войовники-кочовики — в свою власну фізичну силу. Як кожний із тих громадянських типів представляє крайність уже в свойому світоглялі, так само й необмежена перевага одного з тих громадянських типів у суспільно-політичному житті веде до крайностей у політично-державній ділянці та спричинює кризу сучасних державних систем.

Перевага соціяльного типу, репрезентованого міщанством, що вимагає для своєї торговельної й фінансової діяльности якнайбільшої свободи, веде до панування пацифістичної демократичної інтелігенції, що має своє правно-державне оформлення в демократичних республіках. Перевага залізно зорганізованого великоміськото кочовика, що сам не займається продуктивною працею й живе тільки з політики, находить своє політично-державне відбиття в сучасних диктаторських або авторитативних державах.

Як самі ті громадянські типи представляють світоглядові крайності, так само їх громадянська й політична перевага означає не менші крайности в політично-державній ділянці. Обі сьогодні панівні державні системи — демократично-республіканська й диктаторсько-авторитативна — не в силі розвязати одночасно трьох головних питань державно-політичного життя: питання тривкої — це значить не тільки сильної, але також і авторитетної верховної влади, питання допущення загалу населення до кермування державою та відповідного забезпечення права одиниці. Коли вони розвязують одну з тих проблєм, то не розвязують двох інших, коли розвязують дві, то не розвязують третьої.

Державна система демократично-республіканська здійснює в широких розмірах участь населення в кермуванню державою, але вона зовсім не розвязує проблєми понадпартійного, загальнонаціонального голови держави, а тим самим не розвязує питання авторитетности й сили, себто тривкости верховної влади. При постійних змінах республіканських президентів, одиноким тривким чинником політичного життя є тут демократичні політичні партії. Сильний і постійний вплив на демократично-республіканську державну систему репрезентантів громадянства, зорганізованого в політичних партіях, веде до поневолення держави громадянством, до захитання рівноваги між громадянством і державою, а тим самим робить дуже часто цілком ілюзоричним пошанування прав одиниці.

Диктаторсько-авторитативна державна система означає другу крайність, де знову держава, якою дуже часто необмежено володіє армія й бюрократія, поневолює громадянство. Державна система цього типу передовсім не розвязує одного з трьох головних питань політично-державного життя: не допускає до природної участи населення в кермуванню державою, хоч дуже часто любить, щоб прикрити дійсний стан, творити „совєти“ або „корпораційні союзи“, що на ділі є тільки органами якоїсь одної політичної партії, що по — диктаторськи править краєм. Очевидно, що при такому цілковитому захитанні рівноваги між державою й громадянством в диктаторсько-авторитативних державних системах про пошанування прав одиниці навіть не може бути й мови.

Як державна система демократично-республіканська не розвязує проблєми сильної й авторитетної, себто тривкої верховної вдади, так само не розвязує її також і держава диктаторсько-авторитативна, хоч у порівнянні зо слабою верховною республіканською владою, створює сильну диктаторську владу, що густочасто вважає фізичне насильство за найкращу розвязку складних політичних питань, а фізичне винищування своїх противників одною з найуспішніших політичних метод. Як демократичнореспубліканський президент, завжди залежний від своїх виборців, є тільки експонентом якоїсь партії — отже частини населення, так само й диктатор у сучасній авторитативній державі, залеж-

ний від своєї групи чи партії, є ще більш символом необмеженого панування однієї частини громадянства над іншими. Обом тим державним системам недостає цього загально-національного й понадпартійного авторитету клясократичного монарха, більш незалежного завдяки династичній засаді від існуючих громадянських сил і політичних партій.

Де ж вихід? По середині — у клясократичній законній монархії, що привертає захитану рівновагу поодиноких громадянських типів та гармонію у відносинах між державою й громадянством.

Як колись старий Рим упав тому, що, знищивши законну владу сенату, не вспів витворити сильної, авторитетної монархічної влади й опирався на грубій силі поодиноких імператорів, так тепер Европа, після упадку старих монархій і після загальної зневіри у державні системи, сперті на виявленні волі народу, частинно вже опинилася під владою грубої сили нинішних диктаторів.

Завтра вже ціла Европа може бути під пануванням цих новітніх „імператорів"-диктаторів.

Невже її зустріне доля старого Риму? Маймо надію, що той творчий дух, що створив стільки духової й матеріяльної европейської величі, що той дух, якого представниками є Шатобріяни і Липинські, таки колись переможе хвилеву слабість і жахливі крайності, що з неї випливають!

М. Демкович Добрянський

ВІД КИЇВСЬКОЇ РУСИ ДО ВЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО

(Спроба оцінки державної ідеї Липинського)

В основу духовости Київської Руси лягли три універсальні ідеї: 1. ідея православного християнства, православного в тодішньому значінню того слова; 2. ідея руська, ідея руського державного закону, руської правовости, руського порядку, що мала свій вислів у політичній системі руськости; 3. ідея словянська — ідея єдности православного словянства — її висловом була церковно-словянська мова й увесь культурний дорібок, оформлений у цій мові. Все це разом давало духовий зміст руськости, а політичній системі Руси незвичайно велику й притягальну силу й робило її єдиним порядкуючим чинником на цілім Сході Европи. Тому й Я. Фальмераєр, один із тих істориків, що мали особливий зір для великих історичних звязків, зовсім слушно називає тодішній Київ „Zentrum slavischer Weltordnung". Це все, а в першу чергу універсальність нашої Руси дає нам право вважати її за першу українську імперію. А такі політичні твори мають завжди перед судом історії більшу вартість,

ніж звичайні держави, що не репрезентують собою ніякої універсальної ідеї. Поставмо побіч себе такі держави як: Велика Британія і Румунія, а зрозуміємо як слід, про що йде. Кожна імперія, що в її основі лягли універсальні вартості, представляє собою якийсь виразно окреслений принцип людського життя.

Із занепадом Київської Руси Галицько-Волинська держава мала обєктивно всі дані, щоб унаслідити не тільки політичну, але теж і духову спадщину Києва, отже стати живим носієм ідей Київської Руси. Але й вона не встоялась. Зате зо зростом Москви формується на бувших окраїнах Руси новий політичний центр, що переймає, ба навіть свідомо перехоплює всі ідеї Київської Руси: Москва вже й оборонець православя, і репрезентант руськости та „собирателька“ руських земель і перший нарід між словянами.

З хвилиною, коли на Україні Хмельницький почав будувати українську державу, ті ідеї старої Руси стали вже й обєктивно власністю Москви. І ця обставина належить до рішальних моментів у історії реалізації української державної ідеї в цій добі. Ця ідея виявила замалу відпорність перед притягальною силою московської „руськости“ і московського православя. Ота штучно на московську землю перещеплена „руськість“ і московське православя разом стали для Москви засобом політичної асиміляції супроти українства. Щоб не бути голословним, покличуся на свідоцтво літопису Самовидця, що з приводу присяги Хмельницького московському цареві пише: „По усей Украинѣ весь народъ зъ охотою тое учинивъ и не малая радость межи народомъ стала“.

Але притім не треба забувати, що великий зрив і найвище напруження всіх творчих сил, які в українськім народі зуміла викресати ґеніяльна постать Хмельницького, дає оправдану підставу думати, що Україна була б змогла витворити такі великі духові цінноці, які перед століттями витворив український народ у Київській Руси. Таким чином Україна могла була знову стати притягальним і орієнтаційним осередком для цілого сходу Европи та православного словянства. Завязки такого процесу були вже в першій добі козаччини, як у політичній, так і культурній ділянці. Та козацька держава не встоялась. Остання велика спроба в тій добі закріпити українську державу була засуджена під Полтавою на невдачу. Від тоді ідея української державности є в постійнім відступі. Останніми носіями українського політичного сепаратизму являються: становий рух українського дворянства на переломі XVIII. і XIX. ст., далі поодинокі представники цього дворянства як Капніст, Лукашевич, Василь Полетика і врешті декабристи на Україні. З ними на ціле століття зникає з українського горизонту ідея української державности як діюча сила.

Відродження нового українства приходить під прапорами романтизму. Романтичний же рух був зо своєї природи аполітичний — а коли навіть і свідомо виявляв деякі політичні аспі-

рації, як напр. німецький романтизм, то все таки не мав політичного впливу, бо в його духовім арсеналі містилося замало формуючих сил, — тому й уся стихійна сила українства, що якраз почало відроджуватися, вилилась у могутній, щоправда, але аполітичній течії літературного відродження. Ніодна сила, що мала вплив на формування модерного українства, не сприяла тому, щоб в українськім народі витворилася сильна політична тенденція, яка могла б була політично виховати українське громадянство й у висліді довести до власної державности.

Чи то візьмемо згаданий уже романтизм із його основною ідеєю народности, що одначе на українському ґрунті викликав тільки антикварно-історичний інтерес до власного народу і його минувшини; чи то польські впливи, себто тенденція реставрації історичної Польщі й демократичні та революційні гасла, що за посередництвом польських революційних аґітаторів діставалася в Україну; чи своєрідний, наче б то „політичний" романтизм, як світогляд Кирило-Методіївців, — ця мішанина ідей польського месіянізму, французької революції, чеського та російського словянства; чи то радикальне народництво на Лівобережжі, що радикалізувало (під соціяльним оглядом) український рух, а в своїх наслідках відсувало дворянську верству від українства; чи то врешті космополітизм і соціял-революційні гасла, що в 60-тих роках заливають Московщину, а звідтіля в російськім виданню приходять в Україну. Вони з погляду української державности були найшкідливіші, бо основно підготовили український ґрунт для приходу й перемоги більшовизму. — Жадна з тих течій не виховувала українське громадянство політично й не була державнотворча.

Ділання тих усіх чинників довело до того, що українство проявляло себе в двох великих таборах, 1. у таборі аполітичного культурництва, 2. у таборі соціялістичної інтернаціональної революції російського походження. Таким воно ввійшло в світову війну.

З глибин животворної стихійної сили українського народу вийшов Шевченко. Він дав життя всьому модерному українству, він був невичерпаним джерелом народньої сили, розпалював огонь національного почування в серцях міліонів українських людей. Одначе Шевченко не належав до тих геніїв поетичного слова, що силою свого творчого духа формують світ довкруги себе, а до тих, що його лише збагачують елєментами власного духа. Тому він тільки давав життєвий розгін українству, а формували його згадані вище чинники. І лихо в тому, що українське середовище показалося надто сприятливим і надто податливим для всіх тих із чужини занесених ідей. Бо якби тільки сам Шевченко був залишився діючою силою у формуванню духового обличчя українського народу, то в часі світової війни було б напевно дійшло до величезного вибуху українського народу, до імпозантного зриву з гострим протиросійським наставленням і — можливо — був би на тих революційних хвилях вийшов на верх

якийсь новий Хмельницький та — можливо — якась українська держава була б таки повстала.

А так запанував на українській землі не український державнотворчий закон тільки чужий закон і тиранія московського більшовизму.

Простіші й проглядніші відносини в Галичині дають змогу легше доглянути і зясувати основні хиби модерного українства з погляду державного будівництва. Зрештою, ті самі хиби можна виразно спостерегти й на Наддніпрянщині, саме: 1. неорганічність росту українського громадянського життя, себто недостача власних українських сил, ідей, що заставляли б нас безупинно прямувати до якнайповнішого самовиявлення народу в усіх ділянках творчого життя. Модерне українство завжди треба було розбуджувати імпортованими ідеями, кожний тяжчий удар противника приводив його в ситуацію, з якої воно не знаходило виходу; і після пробудження приходив час занепаду. Ось напр. з приводу 1876. р. пише мемуарист: „В українській суспільності наступив настрій байдужости для розвою і піддержання української національности". А так було не один раз. 2. Аполітичність, або взагалі повна недостача політичного нерву. Прикладів на це є аж надто багато, але щоб не забирати часу, згадаю тільки найяскравіші. Порівняймо домагання галицьких українців у 1848. р. до віденського уряду з домаганнями поляків. Українці домагаються признати їх окремішність, їх мову в урядах і приймати українців до державної служби, а поляки домагаються якнайширшої автономії Галичини, держави в державі. Або приклад із того ж самого року: підо впливом романтичних ідей гурток великих галицьких маґнатів, колись українських, а потім спольщених родів, хоче повернутися назад до українства. І тому йде до львівського єпископа, щоб прийняти гр.-кат. обряд, але єпископ відправив їх із нічим, кажучи: „Русини нарід, що не має шляхти, то й на будуче йому не треба її". Не місце тут над тим довго розводитися, але що це означало добровільну резиґнацію з тих сил, які могли підняти боротьбу за український характер Галичини та її виграти й так дати тривкі основи для 1. XI. 1918., цього не треба хіба аж спеціяльно доказувати. Станислав Бадені признав це в 1911. р. одному нашому політикові: „Коли б ваші батьки були так справу поставили, (зн. домагалися українського заступництва і з верстви великих панів), то ви мали б сьогодні цілий край у своїх руках".

3. А далі третя основна хиба — це залежність від чужих політичних взірців. Напр. у Відні створили „christlich soziale Partei", щоб піти назустріч соціяльним і політичним потребам віденського міщанства. Після того і в нас повстає теж християнсько-суспільна партія, хоч у нас відносини зовсім інші. Одним словом, усе це доказує глибоко недержавне наставлення українського громадянства.

Невдача років 1917—1923 показала нам усі недостачі й недомагання в найяскравіших красках. Щоб українці в будуччині

знов не знайшлися під колесами історії, потрібні не тільки основна переоцінка всіх вартостей нашого життя, не тільки глибоке перевиховання й радикальна зміна психічного наставлення, не тільки витворення значної матеріяльної і фізичної української сили. Питанням нашого бути чи не бути є повстання нової української ідеї, нової леґенди, візії нової України.

„Де ви, — питав Липинський — сучасна старшино українська, що новітньою зброєю духа володіючи, силою свого духа нову віру українську творите? І яку нову думу вашу сучасний народ український прочитавши і діла ваші побачивши, за свою прийме і з нею голови свої на боротьбу, на смерть за Україну понесе?“ Не перо було покликанням Л-го, а плуг і меч; одначе опинившись на еміграції, взяв за перо і знайшов у собі стільки сили духа, щоб на свіжих руїнах української державности сотворити нову думу українську. Ще перед світовою війною відкрив він українцям їх велику минувшину, показав одну з найкращих картин їхньої історії, звязав новітнє українство, що свідомо резиґнувало з державницької традиції, з добою найінтенсивнішого державного будівництва. На еміграції дав нам нову ідею української державности — в проєкції минувшини (в творі „Україна на переломі“) і в проєкції майбутнього (в „Листах до братів хліборобів“). Ніякий другий історичний твір не просякнутий такою глибокою, скажу навіть, пристрасною любовю до України й її минувшини, як „Україна на переломі“; цього не заперечують навіть противники Л-ого. В жадній іншій книзі бажання випровадити Україну з кольоніяльного гниття, жагуча, непереможна туга за українською державою і могутністю України, не проявилися так всесильно, з такою стихійною силою, як у „Листах до братів хліборобів“ — це признають і ті, що не приймають світогляду „Листів“. З повним почуттям відповідальности за свої слова можна сказати: Липинський це новий Шевченко. Один українець, що не належить до визнавців політичних поглядів Л-го, пише: „Я особисто мав дуже подібні переживання тоді, коли читав уперше «Кобзаря», і тоді, коли читав уперше «Україну на переломі». І не тільки я, доводилось це мені чути від багатьох“ („Ми“ 1936, 102). Але ж не забуваймо, що, як в „Україні на переломі“, так і в „Листах“ живе той же сам дух, те саме світовідчування, той сам, якщо не більший в „Листах“, вогонь серця, який так до глибини проймає нас, коли читаємо твори Л-ого. Тільки в „Україні на переломі“ Л-ий відтворив нам минулу державну ідею, а в „Листах“ сотворив зовсім нову. Сильна духова потенція Л-го оформлює стихійну силу національного почування й державницьких хотінь, спрямовує їх в одно річище в напрямі до української держави. Чужі скоріше від нас самих відкрили, чим є Л-ий для українців. Поляк Бохеньський пише: „Правдива сила Л-ого лежить у чімсь невловнім, у якімсь загальнім тоні його творів, що робить з нього не звичайного політичного письменника, але щось у роді народнього пророка, нового Ісаю, здібного розярити

всі можливі пожари в душах свого народу... В нім є щось, чого не можна здефініювати, що рішає про великого чоловіка".

Щоб його нова легенда України не заснітилась у тій задусі, серед якої, поборюючи найтящі труднощі, доводилось працювати Л-ому, творив він нову атмосферу в українстві. Коли ще довго перед війною соціял-революційна і споріднені з нею хвилі заливали Україну, то приносили з собою неминуче звульгаризовання і здичіння життєвого стилю, одним словом, все це, що звичайно окреслюємо нігілізмом у приватній і громадянській площині. А духовий клімат Л-ого виповнений цілком протилежним змістом: змістом шляхетности в усіх людських взаєминах, і лицарськости духа в творчій громадянській боротьбі. Це нове духове середовище уможливлює новий життєвий розгін — орієнтацію в гору на щораз то вищі досягнення. В нім можливі великі думки й великі діла.

Одною з тих великих дум і є ідея української держави в формі клясократичної монархії. Образ української клясократії Липинського — це не тільки теорія держави, теорія, що в її основу Л-ий поклав найновіші здобутки соціольогічних наук; не тільки методи й шляхи українського державного будівництва, що до їх визначення й основного наукового уґрунтовання Л-ий використав увесь кольосальний політичний досвід української історії та історії чужих народів. Це не доктрина, а візія, мистецький твір, образ, оживлений духовими потенціями творчости Л-ого. Це жива діюча сила, яка має всі дані на те, щоб заплідните українство до нового героїчного зусилля, рівного або навіть більшого від тамтото з половини XVII. ст. Її змістом є новий клясократичний, себто становий порядок громадянського життя, такий порядок, який не вичерпується тільки в суспільній ділянці, але відповідно порядкує теж економічні й політичні відносини та надає відповідну форму й усім духовим проявам народнього життя. Коротко: це образ повної гармонії суспільної й культурної.

Духова криза сучасної Европи дається відчути найболючіше в політичній ділянці. Нові політичні світогляди, що повстають у ріжних краях, і нові реформістичні течії, намагаються всіма силами упорядкувати громадянські відносини, знаходять вихід тільки у принципі станової організованости. Це вказує, що клясократична (станова) засада Л-ого є найактуальнішою політичною ідеєю сучасної Европи. А коли ще пригадаємо, що Л-ий перший в Европі по світовій війні вказав на становий принцип як одинокий вихід із европейської політичної кризи, то наглядно побачимо, якою величезною інтуїцією в громадянських справах і політичною культурою визначався цей чоловік. Тому його сміло можна поставити поруч найвизначніших політичних письменників Европи.

Ще з одного огляду ідея української клясократії є дуже актуальна якраз для нас і якраз тепер: Провидіння поставило український народ на східних окраїнах окцидентального світу. Цей світ, а разом і Україна стоїть в обличчі смертельної загрози

московсько-азійського більшовизму. Український бій на життя і смерть із тим ворогом ще перед нами. Щоб до тієї боротьби як слід підготовитися, мусить українство узброїтися такими власними духовими силами, які мають у собі універсальні елєменти, а тим самим і універсальну вартість, бо універсальній ідеї більшовицькій мусимо протиставити універсальну ідею українську, а такою є тільки клясократична ідея Л-го. Для пояснення: коли космополітизм це повне нехтування національности, а інтернаціоналізм категоричне її заперечення, то суть універсальности в тому, що виразно національні твори духового життя є піднесені на таку висоту досконалости і збагачені такими загальними цінностями, що стають через те приємливі й дорогі не тільки для народу, що їх із себе видав, але й для інших народів.

Ця універсальність ідей Л-ого дає українству знову **великий зміст**, якого воно від занепаду Київської Руси не мало, а який пробувало витворити за Хмельницького; робить українство чимсь важним із погляду історії людства, чимсь, що знову відкриває нову оригінальну картину в історії. Ця універсальність дає нашій національній думці окреслений, питомий тягар, відкриває перед Україною великі можливості: не тільки здійснити на українській землі власний державний закон і упорядкувати всі прояви нашого збірного життя мірою цих великих ідей, але ще більше — дає можливість стати найважнішим консолідуючим і порядкуючим чинником на сході Европи. Л-ий виразно говорив, що Україна буде існувати лише тоді, коли гратиме першу і найважнішу ролю в справах усіх Русей, себто коли буде найсильнішим і духовим, і політичним центром на сході Европи, отже коли перейме на себе ті завдання, які мала Київська Русь. Таким чином Л-ий промостив шлях майбутній новій Русі — новій українській імперії, відродив стару імперіяльну думку українського народу. З його творів віє дух не тільки доби Хмельницького, але й доби руської, дух „Слова о милости і благодати“ та дух „Слова о полку Ігоря“. Л-ий, опершись сильно одною ногою об стихійну силу українського народу в сучасності, другою об добу Хмельницького, звязав нас одною рукою зо старою Руссю, а другою вказав шлях, яким треба іти, щоб виконати найтяжче завдання, що стоїть перед українцями, — збудовання власної держави.

Ідеї Липинського, засіяні на українській почві, вже не завмруть. Вони приймалися довго і тяжко, але таки прийнялись. Скоріше чи пізніше видадуть свій плід. І тільки від нас залежить, чи прискориться цей процес росту і дозрівання, чи припізниться.

Д-р К. Чехович

ПОСТАТЬ МОЙСЕЯ В ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

(Докінчення).

Щоб зясувати собі той ідеольоґічний зміст поеми „Мойсей“, що його сам поет туди вложив, треба приглянутися бодай до тих найважніших моментів ідеольоґічної еволюції самого Франка.

Усі дослідники життя й творчости Івана Франка відмічують ті великі зміни, які відбувалися у його поглядах і які в такій чи іншій формі позначилися й у його поетичних творах. Напр. М. Грушевський ділить працю Франка на три епохи: 1. Франко йде за гаслами міжнародньої солідарности пролєтаріяту й усю енерґію віддає соціялістичному рухові; 2. Франко став співробітником Kurjer-а Lwowsk-ого й бере участь у організації т. зв. радикальної партії. — Ці дві епохи, це „каторга на чужих невдячних ланах“. 3. Вкінці Франко присвячується культурі і праці для свого народу [1].

А. Музичка бачить у розвитку Франка аж шість головних етапів і означує їх так: 1. Від політичної несвідомости до початків соціялістичного світогляду. — 2. Від пізнання суспільного ладу до бажання його зміни. — 3. Від революції до праці та єднання як засобу зміни суспільного ладу. — 4. Боротьба проти поширювання клясової ненависти. — 5. Відрив від громадянської праці і політичні шукання. — 6. Нація як підстава громадянської праці і як підстава поступу духової культури. [2]

Не запускаючись у подробиці тих ріжних поділів, нам вистарчить мати на увазі два протилежні становища, два протилежні світогляди, що відділені від себе ріжними перехідними ступнями означають шлях розвитку поглядів Франка. Ті два світогляди це інтернаціоналізм і націоналізм. Еволюція світогляду Івана Франка йшла від абстрактних, нібито вселюдських кличів у напрямі до конкретного національного ідеалу.

Коли приглянемося уважно до всіх ділянок творчости Франка, тоді побачимо, що Франко шляхом болючого досвіду дійшов вкінці до переконання, що у нас у першу чергу треба боротися проти загально у нас поширеної недуги національної байдужости, і що в першу чергу треба у нас плекати ідеал національної, культурної і політичної самостійности. По довгих блуканнях він дійшов до пізнання, що лише завдяки живій національній ідеї може початися реґенераційний процес нашої нації і що — як висловився сам Франко, покинувши свої соціялістичні експерименти — „тільки сіючи на власній ниві, можна доробитися власного хліба. [3]

Перебуваючи спершу тій сфері, де переважали інтернаціональні кличі, що їх у той час проповідували ріжні соціялістичні

[1] „Апостолові праці“. — „Україна“ кн. 6. 1926. стор. 357.
[2] „Шляхи поетичної творчости Івана Франка“ 1927.
[3] ЛНВ 1901. 15. стор. 53.

теоретики, а у нас особливо Михайло Драгоманов, Франко вірив разом із ними, що підвалиною всього людського життя є відносини економічні. Він вірив тоді у прихід соціялістичного раю на землі. Національні кличі, національні прапори для нього в той час несимпатичні. В історичних національних традиціях він бачить лише самі темні сторінки. „Я боюся того льва — пише двадцятилітній Франко про герб Галицької України — і тої скали, що там стоїть на тім Народнім Домі. Той лев пригадує мені хищність і лютість наших давних князів, що утискали наш нарід, а котрих память ви, рідні діти того народа, позолотили фальшивим блеском! Я боюся смотріти на тоту скалу у стіп льва, бо она пригадує мені темноту народа, із котрої користали його князі-грабителі, она пригадує мені упір і безсердечність теперішних єго проводирів, що її там виставили, яко знак своєї власти. Ніт панове, — не лев і скала — наша хоругов; наша хоругов — плуг і книга! Плуг то наша сила; книга, просвіта — то наша будучність". („Петрії і Добощуки" — „Другъ" 1878. ст. 311.) І в пізніших роках ще деякий час повна перевага соціяльних мотивів і інтернаціональних кличів дуже яскраво пробивається в цілому ряді творів Франка тієї першої доби. Головним мотором його праці і поетичної творчости була тоді любов до всіх, любов до абстрактної людини. Та любов набирала у нього конкретних форм солідарности з міжнароднім робітничим рухом і вела його до наївної солідарности з польськими соціялістами в Галичині, цілком у згоді з закликами Драгоманова.

Його ідеалом було тоді якесь неозначене, нібито вселюдське добро. Сам поет і головні постаті його поезій, це не герої а раби якоїсь абстрактної волі. Це його „Каменярі".

Таким „каменярем", що хоче йти в одному ряді з іншими, що рівнають якійсь абстрактній „правді путі" для „щастя всіх", був тоді й сам Франко. Про власну провідну ролю він взагалі немов не дбає, а про добро своєї нації, хоч і не забуває, але неначе відсуває його кудись на другий плян. Він думає тоді ще так, як учив Драгоманов, що справді можна „добра собі в добрі усіх шукати", а те добро усіх він бачить у реалізації інтернаціональних соціялістичних кличів. Щоправда, така перевага інтернаціоналізму не заваджала Франкові (в протилежність до Драгоманова) бути в теорії й у деяких своїх менших поетичних творах прихильником ідеї соборности й самостійности України [1]. Але практично першенство й перевага міжнародніх кличів клясової боротьби довели його таки до праці на чужому полі, до „каторги на чужих невдячних ланах". — Це був практичний вислід такого світогляду, де поза фантомом абстрактного людства блідне дійсна конкретна національна ріжноманітність людей, де любов до всіх людей відбирає першенство любові до своєї нації.

Не диво, що у тій сфері думок не зродилися у Франка ніякі типи національних героїв. Поет дав нам лише доволі безна-

---

[1] Напр. у вірші „Розвивайся ти високий дубе" з 1883. р.

дійну й хмарну картину колєктивних зусиль безіменних і безнаціональних „Каменярів“, цих майже нереальних героїв-рабів, та проповідь доволі абстрактної любови до всіх людей, що її апостолом у поемі „Смерть Каїна“ стає теж безнаціональний герой Каїн.

* * *

В протилежність до цеї епохи інтернаціоналізму можемо пізнішу сферу думок нашого поета означити загальною назвою націоналізм, не маючи на думці всіх тих атрибутів політичної ідеольогії, що їх у наші часи з тою назвою звичайно звязують. Граничним стовпом між тими двома сферами можемо приняти рік 1898., хоч точної межі, подібно як у всіх живих явищах, так і тут, встановити не можна.

Перехід із одної сфери до другої вимагав перебудови всіх ділянок світогляду і цілком послідовно привів Франка до того, що він почав відкидати помилкові теорії матеріялізму й раціоналізму. Вже в 1895. р. Франко відмежовувався від історичного матеріялізму. „Може прогрішуся проти матеріялістичного світогляду (recte історичного матеріялізму), — каже Франко — коли скажу, що потреби розуму і душі — так само як і потреби життя матеріяльного — родять великі історичні події“ [1]. Пізніше Франко висказується ще ясніше, вказуючи вже і на те, що людський розум у числі чинників поступу не має такого значіння, яке й він сам йому давніше приписував. Зате почування любови до своєї нації є в його новому розумінню поступу одним із найважніших чинників і загального поступу, і особистого щастя. Без такої любови „все інше — як каже Франко — буде лише мертве тіло без живої душі в ньому“.[2]

Економічні основи життя мусіли вкінці у світогляді Франка зробити місце і для інших основ людського життя й щастя. „Що гонить чоловіка до продукції, до витворення економічних дібр? — запитує Франко. — Чи самі тільки потреби жолудка? Очевидно, що ні, а цілий комплєкс його фізичних і духових потреб, який бажає собі заспокоєння. Продукція, невпинна і чимраз інтензивніша культурна праця — це виплив потреб і ідеалів суспільности. Тільки там, де ті ідеали живі, розвиваються і пнуться чимраз вище, маємо й проґресивну і чимраз інтензивнішу матеріяльну продукцію. Де нема росту, розвитку, боротьби й конкуренції в сфері ідеалів, там і продукція попадає в китайський застій“.[3]

Отже Франко розходиться ідеольогічно зі своїм учителем Драгомановом, розбиваючи також його теорію суспільно-політичного анархізму й культурно-національного русофільства. Він бачить вкінці, що Драгоманов це gente Ucrainus“ але „natione Russus“, і що теорії Драгоманова підтримують у практиці

[1] „Життє і Слово“ 1895. III. стор. 482.
[2] „Що таке поступ?“, Коломия 1903. стор. 150.
[3] „Поза межами можливого“ ЛНВ 1900. X. стор. 8.

концепцію чужої державности на українських землях, а тим самим українську бездержавну націю засуджують на повільну смерть. Про цього духового батька українського лібералізму й соціялізму Франко тоді пише ось що: „Глубока і сильна віра в західно-европейські ідеали соціяльної рівности і політичної волі заслонювала перед його очима ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле до повного розвою. І навпаки, не маючи в душі сего національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійськім морі, а ті, що лишилися на свойому грунті, попадали у зневіру і апатію. Для нас тепер не підлягає сумнівові, що брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичнім полі, був головною трагедією в життю Драгоманова, був причиною безплодности його політичних змагань, бо-ж теоріями про басени рік і про сфери економічних інтересів не загрієш людий до політичної діяльности“[1].

Першим обовязком кожного українця є тепер, на думку Франка, передовсім „чути себе Українцем“[2]. „Все, що йде за рами нації, це або фарисейство людий, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сантименталізм фантастів, що раді би широкими „вселюдськими фразами“ покрити своє духове відчуження від рідної нації“[3].

Відповідно до того зміняються і погляди Франка на ролю одиниці серед своєї нації. Одиниця це не лише еманація й частина національної маси, це також активний провінник цеї нації, провідник у сфері власної діяльности. Ідеали одиниць — як каже Франко — „можуть запалювати серця широких кругів людий, вести людий до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях“[4]. Цілком послідовно тепер вже й герої Франкових поем не лише дістають виразнішу національну закраску, але й беруть на себе увесь тягар ініціятиви й відповідальности. Таким національним героєм у творчості Франка є вже напр. „Іван Вишенський“, що при кінці свого життя відсунувся від участи в бурхливому життю України, але й на самоті вкінці перемагає у нього думка, що таки треба до того життя вернутися і знов служити своїй нації.

І в постаті „Мойсея“, у кінцевій фазі розвитку своєї поетичної творчости, змалював нам Франко національного вожда, що вивів свій нарід із неволі на важкий шлях змагань і походу до обіцяної землі. Тою „обіцяною землею“ в перших етапах розвитку Франка був його, а радше драгоманівський безбожницько-соціялістичний „рай на землі“ з гегемонією „ідеалів“ чисто матеріяльного щастя; у спілому віці, тоді коли Франко

---

[1] ЛНВ 1900. 12. стор. 7—8.
[2] Таку вимогу висуває Франко у своїм „Листі до молоді“ з 1905. р. „ЛНВ“ 1905. 30. стор. 15.
[3] „Поза межами можливого“ ЛНВ 1900. X. стор. 8—9.
[4] Ibidem, стор. 9.

творив свою поему „Мойсей", ця „обітована земля" мала вже цілком інший конкретний зміст, бо тоді йому присвічував уже той ідеал, що ним Драгоманов нехтував. Це був ідеал української національно-культурної і політичної самостійности[1].

III.

У світлі усіх попередніх пояснень зміст поеми „Мойсей" повинен викликати у читачів такі думки, які туди вкладав сам поет. Важніші місця цього змісту такі:

1. Після сороклітньої мандрівки пустинею ізраїльський народ зневірився і дійшов до висновку, що „набрехали пророки", та що їм таки доведеться жити і вмірати в пустині. Давня мета походу — обітована земля — опинилася, в їх розумінню, поза межами можливого, а вони самі попали в апатичну дрімоту. Лише діти ведуть собі якісь воєнні іграшки на диво батькам. Батьки дивуються: „Де набрались вони тих забав?"

„Адже в нас не видали того, не чували в пустині!
Чи пророцькі слова перейшли в кров і душу дитині?"

В цих останніх словах першої пісні є вже рівночасно натяк і на оптимістичну розвязку тяжкої ситуації, і на оптимістичну віру самого поета в силу „пророцьких слів" і в силу національних ідеалів, що колись можуть „міліони пірвати з собою"

2. Серед тої загальної зневіри лише сам пророк, старенький Мойсей не тратить віри. Але його вже ніхто не хоче слухати. Бо він уже старий, голос його вже зомлів і погасло вітхніння, а крім того серед народу більше впливу здобули собі тепер Авірон і Датан, що всю увагу народу спрямовують на матеріяльні труднощі й висувають кличі про потребу спокою і матеріяльного добробуту. Під проводом цих демаґоґів ізраїльський народ відвертається від Бога, віддає честь Ваалу, а свому пророкові забороняє говорити про обіцяну землю і накликати до зміни.

3. Та Мойсей не злякався такої ухвали й уже на другий день сміливо виступає з промовою до народу. Одночасно Датан і Авірон серед народу розбуджують пристрасті, щоб згідно з ухвалою покарати Мойсея.

4. Мойсей промовляє проти всенародньої ухвали, повний глибокої віри, що його устами промовляє сам Єгова. Промовляє проти їх розумових арґументів і проклонів, знаючи, що в їх серце сам Єгова вложив такі творчі сили, що гнатимуть їх у призначене місце. Промовляє проти їх бажання спокою, бо ж не задля спокою покликав їх Бог і вивів із єгипетської неволі.

5. Мойсей не злякався ухвали, якою йому загрожено камінням, і далі виясняє народові його післанництво.

---

[1] Нинішні українські соціялісти звичайно промовчують факт еволюції Франка від червоного до жовто-блакитного прапору, і надуживають його популярности для своєї партійної агітації.

6. Притчею про терен, що його вибрано на короля між деревами, пояснює Мойсей ту особливу місію, призначену Божою волею його нації. На безмежню мандрівку життя Бог дав їм „заповіти й обіти свої, наче хліб на дорогу“. Це неначе страшне посольство під сімома печатями, дане Богом цілій нації, і горе тій нації, що свого посольства не донесе до мети.

„Горе тому нездарі послу, що в ході задрімає,
Або, Божу зневаживши річ, і печать розламає!
Вийме інший посольство страшне лінюхові з долоні,
Побіжить і осягне мету і засяє в короні“.

Як одиниця, так і ціла нація має свобідну волю і може виконати свою місію або ні.

7. Проти Мойсея зараз же виступають злі провідники народу, Датан і Авірон. — Авірон насміхається і з його притчі про терен і з його порівняння народу з добрим або ледачим послом, а вкінці пропонує не бити Мойсея камінням, а призначити його до дітей за громадську няньку. Його дотепна відповідь і кінцева зневажлива пропозиція викликає регіт серед народу. Ще на хвилину нарід спамятується, коли Мойсей пророкує Авіронові:

„Канаана тобі не видать і не йти до востоку:
З сього місця ні вперед ні взад ти не зробиш ні кроку“.

Всі сподівалися чуда, але чудо не сталося, а тоді нові насмішки підкопують повагу пророка.

8. Другий провідник, Датан, виступає ще нахабніше й закидає Мойсеєві зраду. Мойсей, мовляв, на те вивів їх із Єгипту, щоб їх знищити, бо інакше вони були б за деякий час запанували в Єгипті. Датан вказує на те, скільки кровавих жертв упало вже підчас походу пустинею, а тепер, коли нарід уже знесилений, було б найбільшим безумством іти в Канаан, що є під владою єгипетськото фараона. — Мойсей і йому пророкує, що Канаана йому не видати, та що при смерті ні пяди землі йому під ногами не стане. — Тоді Датан закликає гебреїв, щоб виконали вчорашню ухвалу та щоб укаменували Мойсея. Але хоч усі закричали „Най загине!“ — ні одна рука не сягнула по камінь. Датан зміркувався і змінив свій заклик, заохочуючи народ прогнати Мойсея від себе. І Мойсея проганяють.

9. Глибоко схвильований Мойсей щераз промовляє й виказує народові його короткозорість і бунтарство проти власного добра. Докоряє йому гострими словами за його впертість проти Божої волі, і предсказує тяжкі кари. Вказує й на те, що Бог може змінити свій плян:

„Стережись, щоб обітниць своїх не відкликав Єгова!...
...І щоб Він не покинув тебе всім народам для страху
Як розтоптану красу змію, що здихає на шляху!“

10. Під вечір Мойсей покидає табор. Він втомлений, „і понизила лет свій на мить його думка висока“. Тепер він неначе невдоволений з того, що серед свого народу він усе був вісту-

ном кар. Його любов до свого народу викликає у нього самі ніжні почування, а свідомість, що вже смерть не далеко, підтримує у нього бажання хоч би лише самому дійти до обіцяної землі. Та він вірить, що коли він сам туди піде і навіть коли зараз же в обіцянім краю помре, то його змагання не підуть на марне, бо його нарід піде за ним:

„Там я буду лежать і до гір сих моавських глядіти,
А за мною прийдете ви всі, як за мамою діти.
І пошлю свою тугу до вас, хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ пана свойого кличе.
І я знаю, ви рушите всі, наче повінь весною...“

11. Покидаючи табор з думкою, що вже не верне ніколи, зустрів у степу гебрейських дітей. Те наймолодше покоління це неначе завдаток кращої будуччини. Вони показують Мойсеєві свої воєнні іграшки, свої башти й мури, а Мойсей навчає їх бути безпощадними для таких шкідників, як скорпіони, а милосердними для нешкідливих сотворінь. Про огонь на Хориві не хоче оповідати, але пророкує їм, що і в їх життю настане колись подібний момент, коли їм прийдеться за наказом вищого Голосу йти „на великеє діло“:

„Не гасіте ж святого огню, щоб як поклик настане,
Ви могли щиросердно сказать: — Я готовий, о Пане!“

Діти призадумалися над словами пророка, а він сам відійшов і зник у пітьмі ночі.

12. На самоті у серці прогнаного пророка виринає болюче питання, чи він добре виконував Божі заповіти. Він знає, що завданням його сороклітнього труду було перетворити рабів на народ по Божій уподобі; він знає, що сорок літ мов коваль він клепав їх серця і сумління, але тепер, коли дійшов до того, що уйшов від їх кпин і каміння, тепер виринає у нього сумнів, чи він добре виконував своє завдання [1].

Мучений таким сумнівом Мойсей просить Бога: „О Всесильний, озвися, чи Ти задоволений з мене?“ Але відповіди нема! — Так починається на самоті головна трагедія пророка, трагедія боротьби з самим собою, боротьби зі своїми власними сумнівами. Цій внутрішній боротьбі дав поет форму діяльогу Мойсея з Азазелем, темним демоном пустині.

13. Азазель називає увесь труд Мойсея „цвітом безтямности“. Коли ж Мойсей покликається на Божий приказ на Хориві,

[1]. Подібно сам поет ще в „Епільогу“ до поеми „Похорон“ ставив собі питання:

„Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
наш люд? Чи мов каліка та безнога
він в тім каліцтві житиме й усхне?“

Такі сумніви нуртували деякий час у душі поета, доки він не став на твердім національнім грунті, покинувши інтернаціональні соціялістичні експерименти.

тоді Азазель підсуває йому думку, що це не був голос Божий, а власне горде бажання Мойсея, і лише те власне бажання зробило його вождом народу. Такий сумнів викликає в душі Мойсея почування ще більшої самітности.

14. Ідучи серед пітьми дальше в гори, пророк роздумує, чи справді всі його змагання це лише виплід його особистого бажання і чи справді таке бажання є гріхом. Доходить вкінці до висновку, що ні, і що таке бажання є святе! Але зараз же виринає друга думка, чи не надуживав він своєї влади, і чи не став для свого народу ще тяжчим тираном аніж фараон. Може справді не треба було відривати свого народу від єгипетського ґрунту?

„Чи не правду говорить Датан: Старі гнізда лишили,
А нові́ї здобути нема ні охоти ні сили?
— О, Єгово, озвися, скажи: Я чинив Твою волю,
Чи був іграшка власних скорбот і засліплення й болю?“

Але Єгова не дає ніякої відповіди.

15. Вранці при сході сонця цілий гебрейський табор бачить свого пророка на самому шпилі скалистої гори Небо. „Се Мойсей на молитві стоїть, розмовляючи з Богом“. Стоїть так цілий день аж до заходу сонця, а тоді паде величезна тінь від Мойсея в останнє „аж у низ на гебрейські шатра мов батьківське прощання“. І щось дивне діється тоді в серцях гебреїв. Вони добре відчувають, що:

„від такої молитви тремтять земляні́ї основи,
тають скелі, як віск, і дріжить трон предвічний Єгови“.

Ця сила молитви нагадує їм і силу проклону. І

„по таборі пострах ішов: „Боже, щоб у сю хвилю
не закляв нас пророк. бо клятьба мала б дивнюю силу“.

16. А Мойсей молився цілий день, „а як ніч залягла на горі, впав на землю зомлілий“. — Тоді знову закрадається в його душу демон зневіри й голосом матері спочатку ніби жалує його, але тільки на те, щоб вкінці захитати його віру в потребу й у силу молитви. Цей голос матері намагається переконати Мойсея, що ані Єгова не в силі змінити законів механізму природи, та що ані Єгова не знає куди прямує механічний біг цілої природи. Єгова, мовляв, не знає й того, куди прямують народи у своєму розвитку, — Кінцевий висновок такого світогляду — заперечення вартости молитви й заперечення самого Бога. — Цей голос матері ніби жалує Мойсея, а по суті насміхається з нього і з його молитви:

„А ти молишся! Бідне дитя! Де твій розум, де сила?
Ти ж хапаєшся піну благать, щоб ріку зупинила!‘

17. Мойсей пізнав вкінці, що це не мати його говорить із ним, бо в тих словах не було любови. Він пізнав, що це „Азазель, темний демон одчаю“ і тоді Божим іменем намагається ві-

догнати його від себе. Та Азазель не відходить, а пробує ще найсильнішого засобу, щоб знищити його віру. Він показує Мойсеєві деякі фрагменти будучої історії гебреїв. Мойсей бачить бідний обіцяний край, але ще вірить, що:

„Хто дав з каменя воду,
Той сей край перемінить у рай для свойого народу".

18. Азазель далі насміхається з такої віри й показує дальші сумні картини з майбутньої історії гебреїв і їх царства, що коштуватиме багацько сліз і крови „а заважить у судьбах землі, як та муха волови". Мойсей бачить і майбутній упадок того царства, і вавилонську неволю, і римську перемогу над гебреями. Всі ті страхіття війни, голоду й неволі, що їх у будучій історії мають гебреї терпіти, захитують вкінці вірою Мойсея, і він із окликом „Одурив нас Єгова" паде на землю.

Навіть така сильна віра, яка була у Мойсея, захиталася у хвилині втоми й сильної спокуси. Але Мойсей таки не програв свого бою з Азазелем. Він не прийняв його матеріялістично-механістичного світогляду.

19. Мойсей далі чекає голосу самого Єгови. Надслухує, чи не почує його серед громів, граду й дощу, а вкінці почув його в теплім леготі після бурі. Єгова розкриває Мойсеєві ширші горизонти, докоряє йому за маловірство й виясняє глибший змисл того посольства, що його дістав гебрейський нарід. Не скарби землі, а скарби духа повинен він здобувати. Те саме відноситься й до провідників нації. Голос Єгови виясняє, що:

„хто вас хлібом накормить, той враз з хлібом піде до гною,
та хто духа накормить у вас, той зіллється зо мною".

Обітована земля це вартість духова, а не матеріяльна.

Самого Мойсея карає Бог за його сумніви в той спосіб, що не дозволяє йому вступити до Палестини:

„Тут і кости зотліють твої на взірець і для страху
всім, що рвуться весь вік до мети і вмирають на шляху".

20. Та смерть Мойсея не перервала того діла, за яке він сорок літ змагався. Його туга прийшла до гебреїв і розбудила у них непереможне бажання йти туди, куди він їх провадив. Хвилеве отупіння минає й починається нове змагання за той ідеал, що його вказував Мойсей. Вже чути заклики Єгошуї: „До походу! До бою!"

— Ще момент і прокинуться всі з остовпіння тупого,
І не знатиме жаден, що в мить приступило до нього.
Ще момент — і Єгошуї крик гирл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ся мить люд героїв сотворить.
Задуднять — і пустині пісок на болото замісять,
Авірона камінням побють, а Датана повісять.
Через гори полинуть як птах, Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонські мури мов лід звуком трубним розтоплять.

Таким оптимістичним і бойовим акордом кінчиться поема, бо й сам Франко, визволившись з-під впливу соціялістичних теорій, а особливо з-під впливу теорій Драгоманова, вірив у перемогу й у реалізацію ідеалу культурно-національної і політичної самостійности української нації. Той національний оптимізм, перемішаний із траґічною свідомістю власної слабосильности, виразно зазначений у „Прольоґу“, що його сам поет завсіди відчитував аж при кінці після відчитання цілої поеми, неначе поясняючи нам у той спосіб, як він сам розумів свій символічний образ постаті Мойсея й обіцяної землі. У тім „Прольоґу“ поет пророкує українській нації:

Та прийде час і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним Морем гомін волі,
І глянеш як хозяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі.

Такий ідеал присвічував поетові тоді, як він писав свою поему „Мойсей“, а час реалізації цього ідеалу ще перед нами.

РЕЦЕНЗІЇ.

Улас Самчук: **Віднайдений рай.**
Софія Яблонська: **З країни рижу та опію.**
Барбе д' Оревілі: **Чортиці.**

Три доволі гарно видані книжки, з вінєтами, що нагадують німецькі Insel-Bücher та інші чужі видання, — це три перші випуски нової Бібліотеки „Діла“ з 1936 року.

„Віднайдений рай“ — збірка оповідань Уласа Самчука. Всіх цих оповідань є 10 — між ними і відомі вже з давніших років. Імя автора „Волині“ збуджує довіря до книжки — але по прочитанні приходимо до переконання, що недобре давати великі кредити на саме тільки імя. Бо, ніде правди діти, оповідання Самчука й у мистецькому й у змістовому огляді стоять куди нижче, ніж його повісті. „Волинь“, „Марія“, а навіть „Гори говорять“ —твори далеко сильніші й більш переконливі, ніж оті всякі „Собаки у вікні“ з книжки „Віднайдений рай“. Бо коли вродженому епікові відібрати простір, де він міг би розгорнути свій епізм — то залишиться з нього дуже мало. І коли авторові „Волині“, на загал теж не дуже дбайливому стилістові, ради широкого епічного розмаху варто простити неодин стилістичний або мовний промах, — то в коротких оповіданнях, де стиль уже з природи речі є найважніший, такі промахи виступають особливо яскраво і псують цілість. І ще одно: коли в широкому епічному творі сюжет, ситуація й інтриґа має другорядне значіння, а головною річчю стає епічно розгорнений малюнок — то короткі оповідання без виразних сюжетів і без цікавих ситуацій вражають звичайно своєю анемічністю. А на таку недостачу сюжетів хора більшість оповідань Самчука.

Ці оповідання ще й тим ріжняться від кращих повістей того самого автора, що в його оповіданнях особливо підкреслені та соковито стилізовані моменти еротичні. Така „Образа“, чи згадуваний „Собака у вікні“ — це ж першорядний матеріял для аматорів фройдівсько-психоаналітичної балаканини. Так само й у деяких інших оповіданнях, особливо в „Моїй

осені“, змислово-еротичні моменти дуже драстично підкреслювані (напр стор. 15).

І ще одна заввага: селянин-хлібороб із крови-кости, стихійно-некультивований автор такої типово мужицької „Волині“, Улас Самчук — у своїх оповіданнях забаг бути сальоновцем; але ефекти з того виходять доволі комічні. Бо ось за пр.яв сальоновости він мабуть уважає вживання такого дивовижного жіночого імени, як Амвона (стор. 12); для селянського сальоновця в „старому смокінґу“ (стор. 16) і це характеристичне, що коло 10-ої години рано у нього до великоміської каварні сходяться пани у фраках і лякерах, а пані з діямантами й топазами (стор. 6). Ще авторові, синові чорнозему, не дуже дивуємося за такі нестилеві промахи, — але що редакція Бібліотеки „Діла“, зложена, як гадаємо, з самих професійних парижан від літератури, на щось таке позволяє — це шокінґ!

Більшість оповідань Самчука дискваліфікує претенсійність і штучність — так само, як і недостача ясно скристалізованих ідей. Правда, для національної ідеї автор робить виняток, і декуди дає навіть сильний вираз своїй любові до „синього птаха з відбитим крилом“ — України („Моя осінь“). Але паралельність таких глибоких мотивів зо своєрідною quasi-сальоновою або „сутеринярською“ еротикою — це щось дуже близьке до профанації.

Хоч уважаю цю книжку Самчука на загал невдалою — то все таки я затримався при ній довше, бо й тут знаходжу місцями подих живого, непересічного таланту, який мабуть тільки помилково зійшов на неєвої стежки. Зате Софія Яблонська, авторка другого випуску Бібліотеки „Діла“, просто йде своєю питомою стежечкою і не має претенсій вискакувати поза свої власні можливості. І в цій скромності її сила. Подібно, як у попередній своїй книжці „Чар Марокка“, так і тут, в описі Китаю, Яблонська дає своєрідний, пронизаний наївно-милою жіночістю, жанр настроєвого репортажу, де обєктивний опис і особисті переживання авторки досконало перемішані, а все подане в симпатичній літературній формі. У деяких моментах, як ось у описі понурого нічного настрою в Юнан-фу (стор. 22—23), або в наївно-гарних міркуваннях на тему драбинястого воза (стор. 63—65) і ін. — авторка навіть осягає понадсередній рівень літературности. Тай оригінальні світлини — цікаве доповнення книжки.

Однак цей гарний подорожничий твір надто поверховний; глибшої думки там шукати годі; замість неї натрапляємо декуди на плиткі каламбури в стилю лібералістичної „фільософії“ Заходу. Є й місця, які вносять різкі дисонанси у жіночо-наївний, і через те милий зміст книжки. Згадати б лише про фрівольне закінчення епізоду з французьким лікарем і китайкою (стор. 78—80), або й дещо інше. Без того книжка була б ліпша.

Перший переклад у серії Бібліотеки „Діла“ — з французької мови, як і лицює нашим „парижанам“. І ще одно цікаве: переклад твору, що має нібито бути арґументом проти нашої католицької літературної критики. Улюблений коник „Назустрічі“: витягати імена західніх письменників ріжного типу, при помочі всяких Ралів приліпляти на них етикетку католицизму і тикати нам перед ніс із усмішкою: ось вам, які речі виписує католик! Так само і тут: Д-р М. Рудницький витягає „Чортиці“, старий твір старого француза-католика Барбе д' Оревілі, передруковує й перелицьовує його, взявши за основу давніше більшовицьке видання, та у вступному слові до книжки пише м. ін. ось що: „...маємо довкола себе чимало світських католиків, що обороняють церкву зовсім тими самими арґументами, що прихильники деспотизму обороняють фашизм або більшовизм, звеличуючи насильство в імя ідеї, що висока ціль виправдує засоби“. Роздираючи шати свої, д-р М. Рудницький „розпачає“, що, мовляв, нема в наших католиків „того, що є суттю Христової віри: — милосердя, доброта, вибачливість, любов ближнього, нема в них ні сліду і ніодної риски християнської чесноти в приватнім житті“. Бо наш „єдиний компетентний“ критик певно бажав би нам такої „християнської вибачливости“, яка не протестувала б навіть проти неморальности в літературі, котрої пробним бальоном є м. ін. теж деякі оповідання Барбе д' Оревілі. Тоді легше було б оправдати й усякі „Пригоди й нагоди“ з ославленої книжки самого д-ра М. Руд-

ницького. Тай взагалі, нащо входити в нюанси христіянської етики людині, яка навіть не хоче розуміти, що любов ближнього зовсім не виключає картання та навіть кари, коли цей ближній творить погань. Так далеко, як наші ліберали, не заходив навіть Лев Толстой зо своїм московсько-орієнтальним „непротівленіем злу". Хто знає, ще може дочекаємося, що і „наш найбільший критик" переможе в собі расові нахили, одягне білу „косоворотку" і стане „пахарем" та проповідником „непротівленія".

А тепер щодо самого Барбе д' Оревілі. Правда, що був людиною свого часу, і в його творчості, а також у житті, знаходимо чимало ексцесів, які на той час були атрибутами романтичної „демонічности". Одночасно правда, що в спілому віку Барбе д' Оревілі як журналіст і діяч був переконаним католиком. Але чи як католик напише якийсь морально шкідливий твір, то тим самим цей твір уже не є шкідливий? Гадаємо, що справа ясна. Але панове назустрічанці дуже люблять цитати, обовязково з якоїсь західньо-европейської грубої книги. Отже, в противагу їхньому „спецові" Ралеві, зацитуємо й ми, що нове видання великого католицького лексикону Гердера при розгляді французької літератури не зачислює Барбе д' Оревілі до католицьких письменників, — а про самого Барбе д' Оревілі пише, що він у своїх белетристичних творах „кокетував з бізарними й страховинними елементами", а тільки в своїх літературно-критичних працях знайшов дорогу до католицького світогляду. (Der grosse Herder, IV. Aufl. т. I. шпальта 1585). Ось і показується правда — навіть у площині улюблених „Назустріччю" цитатів.

А що, — як пише Барбе д' Оревілі, а цитує за ним д-р М. Рудницький, — оповідання з книжки „Чортиці", мовляв, є моральні, бо в них змальований жах гріха і вони відстрашують — то це тільки в деяких випадках могла б бути правда, і то не вся; а крім того, що тоді зробити напр. з оповіданням „Щастя у злочині", або з деякими іншими, в яких тієї кари за гріх зовсім немає? Тай взагалі, цитувати такі засади д-ру М. Рудницькому не лицює, — бо ж ніхто інший, тільки він недавно з обуренням писав у „Ділі", що на таке, то кожна брукова кримінальна повість була б моральна, бо кожна кінчається покаранням злочинця. Але тоді йшло про те, щоб нищити твір Н. Королевої „1313"; а „to co innego", правда?

З чисто літературного боку оповідання Барбе д' Оревілі, хоч уже трохи перестарілі, без сумніву представляють чималу вартість. Цікаві сюжети, культурне оформлення, місцями правдива сила почування і пристрасти — це речі, що захоплюють. І тому ця книжка дуже небезпечна для всіх тих, що мають почуття культури і краси — без твердого морального стрижня.

На загал, обговорені випуски Бібліотеки „Діла" мають одну спільну рису: те, що називається моральна байдужість. У кожній із тих книжок можна знайти на це приклади, — в одній більше, в другій менше. Тож не диво, що саме такі твори припали до вподоби редакторам чи редакторові, який усі свої сили витрачує на те, щоб защепити в свідомості нашого громадянства безумну віру в моральну байдужість літератури.

Накінець ще одна заввага: мова видань Бібліотеки „Діла". Такий завзятий бессервіссер від літературної мови, як д-р М. Рудницький, рішуче повинен би більше дбати про чистоту мови цих книжок. Головно це відноситься до книжки У. Самчука. Сам д-р М. Рудницький недавно обурювався, і то не без рації, як можна пускати в світ книжку без мовної коректи, — але тоді річ ішла про книжку Н. Королевої, а „to co innego", правда? А ось у Самчуковій книжці „Віднайдений рай", виданій, думаємо, під опікою д-ра М. Рудницького, читаємо м. ін. такі мовні квіточки, як dat. sing. fem. її замість їй (стор. 14), священний огонь (30), перламутровий (30), voc. sing. мій любий, смердючий дим! (39), манішка і маніжка (часто), *просторна* кімната (46; це теж чехізм, якими так обурювався д-р М. Рудницький у Н. Королевої), чортове ревю (53), арома fem. (58; це теж по чеськи так!), *світова* реклама (63; це мова про світляну рекляму — а свѣт по-московськи — це світло), блискавично (67), з *нарвалою* пятою (86), плічко (86), ворки (89—91), содовка, твердяк, ґумак (125, 136; це три таки зовсім

брукові празькі чехізми, — а означають вони содову воду, твердий круглий капелюх т. зв. „Habig" і непромокальнний ґумовий плащ), яскиня (137), макітка (? 137), віддалений від містечка *десятьома кільометрами* (138), вглядівши її, у мені щось ніби урвалося (144), Лідіні рукавички (147), штраса (156; це вулиця!) і т. ін. Також напр. і „Чортиці" не є вільні від мовних промахів, як про це вже писав інший критик („Новий Час" ч. 179). А слід завважити, що в цьому випадку мав помагати д-рові М. Рудницькому теж д-р В. Сімович (гл. „Чортиці", стр. XV). І якжеж у такому світлі представляється новознавсько-реформаторський запал панів редакторів?

З вище наведеного ясно, що нова Бібліотека „Діла" не тільки в свому змісті приносить чимало дечого шкідливого, а ще більше безбарвно-індиферентного, — але й у формально-редакційному відношенні не станула у кожній книжці на надто високому рівні. Моральна й ідейна лінія при доборі творів, а більше працьовитости при їх редаґуванні — це те, чого конечно потрібно дальшим випускам Бібліотеки „Діла". Бо сама ґарна вінєта і стара фірма — це рішуче ще замало.

мг

Антологія сучасної української поезії. І. Поети 1920-их років. Редакція й вступна стаття *Є. Ю. Пеленського.* Накладом „Рідної Школи" й „Ізмараґду". Львів 1936, мал. 8° стр. 128.

Майже одночасно появилися у нас у червні ц. р. аж три альманахи українського письменства, саме „Альманах підкарпатських українських письменників", „Руско-українски Алманах бачванско-сримских писательох" і обговорювана тут „Антологія". Це доказує, що потребу таких альманахів віддавна відчували всі, що цікавляться нашою літературою. Бо й справді останній вибір із найновішої української літературної творчости зробив ще перед світовою війною Іван Франко в антольоґії „Акорди" [1]. Від того часу появилося багато українських письменників і поетів у ріжних сторонах України, одначе їх творчість через несприятливі видавничі обставини й через кордони була дуже мало доступна, а тому й мало знана навіть літературознавцям. Навчання історії української літератури в середніх школах кінчили здебільша на І. Франку, Коцюбинськім, евентуально на Лесі Українці. Наради учителів української мови щоправда накликували, щоб знайомити середньошкільну молодь із найновішою літературною творчістю, але таку вимогу годі було сповнити не так через недостачу часу, як через відсутність відповідного вибору з тієї творчости Тому появу таких альманахів слід повитати з великим признанням. Коли два перші альманахи мають характер реґіональний (Підкарпаття, Бачка), то „Антологія" — всеукраїнський; вона бере на увагу найчільніших поетів Великої України й Галичини.

Уложити антольоґію поезії — річ вельми відповідальна й важка, бо редактор такої книжки, що має бути ще й шкільним підручником, мусить мати на увазі ріжні критерії вибору з творчости, які часто перехрещуються і ведуть до інших рішень у виборі. В першій черзі слід вибрати вірші, що для поетів є характеристичні й зображують напрямні їх творчости. Та водночас треба подати найкращі зразки поезії, що плекали б почуття краси серед шкільної молоді. Далі редактор антольоґії мусить відкинути всі вірші з погубними ідеями, — а це особливо важне щодо повоєнних поетів із Великої України, які були приневолені писати в комуністичнім дусі — і навпаки, вибрати вірші із здоровими позитивними думками, на яких могло б виховуватись молоде покоління. У тому якраз труднощі, бо вірші, що віддають добре риси творчости поета, густо-часто висловлюють погубні думки, або навпаки, вірші, ідейно позитивні, не є характеристичні для поета, чи то не є зразком поезії під формальним оглядом. — Буває й так, що у деяких поетів немає взагалі віршів із такими ідеями, які відповідають світоглядові редактора антольоґії, чи його середовища. При тім усім редактор антольоґії приневолений нашими видавничими злиднями аж надто числитися з місцем і обсягом книжки, через що, подавши один вірш, мусить він зрезиґнувати з іншого. Це все слід мати на увазі, коли хочемо справедливо оцінити таку книжку. Треба признати, що д-р Є. Ю. Пеленський вивязався з усіх труднощів назагал добре та, з малими вийнятками, вдатно розвязав усі перехресні критерійні вузли.

[1] Радянських альманахів не беру на увагу.

В першій черзі ми, католики, можемо бути вдоволені, що в „Антології“ не вміщено віршів виразно незгідних із християнським світоглядом. Правда, є там кілька поезій (на всіх 136), в яких на дні криється чи то дуже невиразний, мабуть пантеїстичний світогляд („Соняшні клярнети“ П. Тичини), чи то трохи агностичні міркування Д. Загула, чи то необмежена виразними моральними законами життєва атмосфера („Достоту ось таку“ М. Рудницького), то знову прихильний вірш про ворога християнства Ніцшого („Ніцше“ О. Бабія) враз із пояснյальною ноткою про нього без спеціяльних застережень щодо його етики, одначе ті світогляди виступають там так слабо й блідо, що вони не можуть потягнути за собою чи переконати читача. Їх вмістив редактор мабуть тому, що вони для тих поетів, як відомо, дуже характеристичні. Зате зустрічаємо в „Антології“ кілька гарних віршів із релігійним забарвленням, як „Скорбна Мати“ Тичини, „Христос отаву косив“ Савченка і „На пасіці“ Слісаренка. Якраз редактор „Антології“ перший вказав на знаменний факт, що большовизм не зумів убити релігійного наставлення деяких поетів із Великої України, та що їх релігійним віршам давніше вдавалося навіть пройти крізь большовицьку цензуру (гл. його стаття в „Дзвонах“ ч. 12. 1935), доказом чого є між іншим вміщені в „Антології“ поезії.

Своїм вибором поезій д-р Є. Ю. Пеленський підкреслив засадничі риси творчости поетів, очевидячки, настільки, наскільки на це позволяло обмежене місце і, що найважніше, критерій позитивности ідей. Негативні напрямні годі було ілюструвати; їх він поминув, що є дуже додатною прикметою книжки, і хіба тільки подекуди залишився їх відгомін. Крім вибраних поезій варт було подати кілька гарних перекладів старинної поезії Зерова та вийнятки з перекладу „Пана Тадея“ Рильського. Правда — це не оригінальні твори, але напр. для Зерова дуже характеристичні, бо більша частина його поезій це якраз переклади з клясичної фільольогії, в Галичині майже незнані, а такі потрібні. Як переклади Зерова, так переклад Рильського, дуже вдатні й оригінальні, були б добрим підкладом для кореляції в школі при навчанню фільольогії і польської мови. Взагалі вибір із творчости Рильського трохи односторонній, надто підкреслений неоклясицизм у вужчому значінню слова, себто вибрані здебільша вірші з темами або порівняннями з клясичної старини. Того роду вірші слід було обмежити, а вмістити інші, з глибшими позитивними думками і зразковою формою, яких у Рильського в ранній творчості чимало. Також шкода, що в „Антології“ не знайшов місця зворушливий, глибокий думкою вірш Дм. Фальківського, що віддзеркалює трагедію братовбійчої боротьби в часі світової війни, „Зійшлись обоє на багнетах“, який признали за один із найкращих віршів того поета журнали „Наша Культура“ і „Дзвони“, поміщуючи його майже одночасно на своїх сторінках на вістку про смерть його автора. Сумніваюся, чи можна зачислити М. Рудницького до неоклясиків. Щоправда, форма його поезій на це дозволяє, одначе їх зміст ледве. Слід було теж подати дещо з творчости католицьких поетів, що гуртувались біля вид. „Льогосу“ і „Поступу“. Та взагалі галицькі поети в „Антольогії“ дуже покривджені.

Редактор „Антології“ виконав величезну працю. Він мусів прочитати з сотню збірок поезій і цілу низку критик, упорядкувати ввесь матеріял і поділити поетів на групи та оцінити їх з нашого національного становища, бо большовицькі критики не у всьому могли бути рішальні. Можна сказати, що з галицьких критиків він перший продерся аж до краю крізь гущу 10-ліття повоєнної української поезії та протоптав перші стежечки. Нічого дивного, якщо при всіх тих труднощах трапились деякі недотягнення. Завдяки його важкій праці ми сьогодні маємо не тільки антольогію, але й історію повоєнного 10-ліття української поезії, бо в „Антології“ подав Є. Ю. Пеленський коротенькі життєписи поетів та всі бібліографічні дані, а зокрема статтю: „Українські поети 20-их рр.“ в якій, хоч замало звернув уваги на моральну вартість творчости поодиноких поетів, то проте дав цікавий, з винятком кількох місць проглядний синтетичний погляд на розвій поезії того часу. Варт було пошукати ще за спільними рисами всіх напрямків того десятиліття. Деякі з них можна помітити. І так: Мало сильніших хвилювань душі, почувань, що зворушують або поривають за собою, мало могутніх віршів і могутніх, сильно проведених ідей, а багато ма-

лих ідейок. Мало плястичних одноцілих образів, а багато невиразних понять, багато, хоч гарних, але дрібних порівнянь, метафор, тощо, через що деякі вірші скоріше забувається, ніж їх прочиталося. Здебільша перевага форми над змістом. Багато справдішньої естетики, але менше етики. Багато помахів крил, а мало лету. Багато різьби, а мало чітко вирізьблених фігур. Зокрема в наддніпрянських поетів помітне змагання двох світосприймань, двох світоглядів у душі, світогляду органічного, що признає духові й моральні вартості та їх джерело — Бога, світогляду, що для української душі питомий і природний, і світогляду матеріялістичного, що таких вартостей не знає, світогляду для української душі чужого, накиненого, інтруза, з яким їй важко співжити, — боротьба закону землі і закону капіталу, боротьба душі села й душі міста. Це позначилося в повних вагань віршах Загула, особливо у вірші „Марія і Мара“ (символи органічно-релігійного і революційного світосприймання), в якім світоглядово роздвоюється душа поета. Змагання душі села з душею міста зобразив гарно Фальківський:

Поклонюся я низько житам:
— „Ви простіть мене, блудного сина,
Що я вас проміняв, прогадав
На сирени, на брук, на машини...“

Проспіваю я пісню весні:
„Гей, ти весно! Розплатана весно!
Заплету в твої коси пісні,
Повяжу із квіток перевеслом...“

Проспіваю про гамір машин,
Пригадаю минулеє з болем,
Розкажу, що в селянській душі
Не умруть ні волошки, ні поле...

Та боротьба двох світосприймань була для багатьох поетів трагічна. Творчість тих, що залишились при своїм світосприйманню, запечатували більшовики розстрілом. Інші ж, приневолені щораз більше писати в матеріялістичнім та комуністичнім дусі, кінчилися як поети і ставали звичайними віршоробами для реклями комунізму, як це видно наглядно на останніх збірках колись талановитого Тичини. Такі вірші зовсім слушно оцінює більшовицький поет Крижанівський такими словами:

„Ми народили віршів низку,
Глухих і мертвих, як відписка,
Як протокол подій землі...“

На тих поетах справджується твердження нашого визначного католицького критика, о. Г. Костельника: „Скільки хто стратив Бога, стільки стратив і поезії“ („Ломання душ“).

„Антологія“ зробила власністю українського галицького громадянства багато досі тут незнаних перлин поезії з Великої України та дала підставу для багатьох цікавих рефлексій. Нічого казати, що якнайскоріше слід видати II. частину „Антології“, як також подумати і над антольогією сучасної української прозової белетристики.

П. І.

Альманах Підкарпатських Українських Письменників. Під редакцією *А. Ворона і М. Храпка*. Севлюш, 1936. Ст. 182 + (2). 8⁰.

Руско-українски Алманах Бачванско-сримских Писательох. Видатель: Руске Народне Дружство у Р. Керестуре. 1936. Ст. 202 + (2), 8⁰.

Майже одночасно появилися два альманахи двох віток української літератури: закарпатської й бачванської. Кожний альманах це вияв якоїсь орґанізованої літературної праці, тож уже це одне позволяє окреслити появу цих альманахів, як явище зовсім позитивне. Але є ще й інші, глибші причини до того, хоч вони трохи інші в одному випадку, як у другому.

I.

Закарпаття від довгих літ переходить затяжну недугу москвофільства. Останніми роками позначився тут зворот на краще. Молоде покоління, зокрема студенство й учительство, стануло отверто на український шлях і своєю працею приєднується до всеукраїнства. Сьогодні це вже не одиниці, а всенародній рух. Одною з поважних рушійних сил його є тут письменство, письменство молодих. Оце вперше від літ молоді українські письменники виступають зо своїм альманахом.

Друге, надзвичайно радісне явище — це намагання писати чистою українською літературною мовою.

В альманаху взяло участь 21 авторів. Коли не рахувати відомого педаґоґа А. Волошина, що помістив там тільки педаґоґічну статтю („Наука і свіжий воздух") та І. Вишнянського, що помістив теж тільки дві статті („З дневника учительки" та політичну сатиру „Калейдоскоп"), матимемо 19 авторів-поетів

Правда, зо становища сучасного рівня всеукраїнської літератури до них підходити не можна, хіба винятково до Зореслава і Ворона, але це зменшує по суті ваги самої появи альманаху, бо коли напр. підходити так само до сучасної галицької літератури, довелось би яку сотню письменників відкинути, а обмежитися на кількох. Тому перейдемо усіх авторів.

Середнє покоління письменників заступає В. Ґренджа-Донський. Його поезії тісно звязані формально і тематично з людовою піснею, своїм настроєм пригадують галицькі поезії другої половини мин. в. (напр. „Ой, чому біліє біла полонина"). Те саме можна сказати і про лірично-епічну поемочку „Гуцулка". Іншими словами, доводиться ствердити, що Ґренджа-Донський не поступив поза свої дотеперішні збірки (особливо „Тернові квіти полонин"), хоч його талан дає йому змогу це зробити. Можна тут іти й шляхом творчого сприйняття народньої пісні, так як це робить сьогодні напр. П. Усенко, але для Ґренджі-Донського мабуть підходила б інша дорога. Яка — годі сказати, на всякий раз прояви епічного хисту дають дещо до думання.

Від людової пісні вийшли теж і два молоді автори, сьогодні чолові представники закарпатської лірики, Зореслав і Ю. Бортош-Кумятський. Але тепер вони творять собі окрему творчу мову, більш зближену до панівних тенденцій української лірики. І Зореслав, молодий монах, і Бортош-Кумятський, молодий учитель — це справжні таланти. Така напр. Зореславова „Літурґія ранку" або „Тим" Кумятського це з хистом написані, поправні вірші. Але в інших пізнати ще деяку безпорадність, що її треба покласти на рахунок молодечого неопанування деяких літературних засобів. Як приклад можна подати хоч би, зрештою поправний, „Пряшів" Зореслава, де побіч „чаші на престолі" виступає „криштальне королівство Позейдона", або деякі рими Кумятського („перестав — перестав").

З інших авторів Миколая Божук-Штефуцова творить лірики в складі людової пісні, подібно як наша Марійка Підгірянка. Подібний до неї Петро Пойда, менше Микола Грицак, що в своїх ліриках торкається соціяльних питань. Хоч сливе всім лірикам притаманний жаль і біль, викликаний незавидною долею Рідного Краю, то проте скрізь тут відчувається і нотки бодрого запалу, і надія на краще завтра, що прийде як вислід власної праці й зусиль.

Між новелістами найцікавіші Андрій Ворон („Василька проганяють") і А. Маркуш („Романтика" — хоч тут поважні композиційні недостачі, і „Сільські дипльомати"). Далі з новелями виступили М. Диканько (цікава „Галоччина наука"), Димитрій Попович („Май", леґенда „Любов"), що дав теж уривок із промови про пісню, Петро Міговк (оповідання „Бочка" і сценка „Концесія" вказують на розвинене почуття гумору в автора, баляда „Серце" дещо за дуже розтягнена) і Ірина Невицька (позначена справжнім реалізмом новеля „Сирена"). Далі йдуть перекладач з Ґете і Гайного Кирило Феделеш, якого „Лісовий Цар" зовсім не уступає Грінченковому перекладові. Він дав теж новелю „Молитва". Юрій Станинець виступив з двома новелями, подібно й Лука Демян, тільки що його новелі пригадують своїм

сюжетом Бордуляка („Горе старої Чмелихи") і Стефаника („Кривавий хліб"). По одному нарисові дали Микола Мондій та М. Ґ. Феннич, які оба тематично вийшли поза Закарпаття. Дуже складну сучасну проблему порушив М. Томчані: зустріч сліпого прошака з безробітним. Не менш інтересна й розвязка питання (новеля „Сліпий"). Врешті Микола Вайда дав фраґмент історичної повісти „Українська кров", де зображує 1918 р. на Закарпатті. На жаль, цей фраґмент дуже короткий, тож трудно сказати щось про цілість повісти.

Добір творів репрезентує різні жанри й техніки. Це теж корисно свідчить про сучасну закарпатську літературу. Замітне при тому одне: коли на Надніпрянщині й у Галичині безумовну перевагу має лірика, то на Закарпатті перше місце займає новеля. Поруч Ґренджі-Донського, Зорeслава чи Бортоша-Кунятського можна сміло поставити в одному ряді Ворона, Невицьку, Томчані, Маркуша й інших.

II

Видання українців, переселенців у Бачці в Югославії це не стільки альманах, скільки антольоґія дотеперішньої літератури, що має вже свою невеличку історію. Першою появою була збірка поезій Ґабора Костельника „З мойого валала" (З мойого села), в 1904 р. в бачванському говорі. З того часу появилося декілька книжкових видань, дещо було вміщене в місцевому часописі „Руски Новини" і календарях. „Перше місце між нашими письменниками — як пишуть редактори альманаху у вступі — займає наш поет-філософ д-р Гавриїл Костельник". Сьогодні він „далеко перевищує горизонт нашого русько-українського народу в Югославії", передовсім у літературному відношенні, бо бачванське письменство не в одному носить познаки популярного письменства для народу, хоч між молодими авторами є й намагання давати й чисті літературні твори вищого рівня.

В книжці вміщено на першому місці чималий вибір давніших і новіших поезій та оповідань Ґабора Костельника. Одні з його поезій є навязанням до мотивів пісні, або перетворенням її („Бачко, моя Бачко", „Ковач" „Ружичкам", „Тополььо желєня" і ін.), інші ж відзначаються ориґінальним оформленням широкої сучасної тематики, звичайно зображеної з вищого становища (нпр. „Аероплан"). Дуже гарні патріотичні поезії та сильне посланіє до бачванських українців: „Станьце, станьце, браца мойого".

Переважно до першого типу поезій подібні твори інших авторів. Поза о. Костельником між молодшими авторами займає перше місце суддя д-р Матвій Гинай. Поруч патріотичної і релігійної лірики найбільше уваги присвячує він любовним віршам. Цікаві його весільні пісні („Свадзебни писнї"). З наймолодших авторів добре заповідається Янко Фейса, автор поезій „Пупче і пипинє". В нього помітне намагання відійти якнайдалі від пісенних форм у поезії, яку вдатно модернізує.

Подібно, як на Закарпатті, і тут перевагу має новеля й нарис у всіх її ріжноманітних відмінах над лірикою.

Два побутові оповідання дав о. Костельник, „Давни пайташки". В них, як і в ліриках цього автора, поза описуваними дрібними подіями буденного життя криється все глибша фільософічна думка. У „Давних приятельках", з яких одна, старша вже вдова, хоче знову вийти заміж, порушує автор питання про правильне поняття життя на старість, у оповіданні „Мусять бути дзвіночки" герой Предняк, що поселився на новій кольонії, конечно хоче купити до кадильниці дзвіночки, бо вони разом із українським оточенням, яке за собою спровадив, і церквою, що її вибудував, будуть пригадувати до подробиць любий рідний край, з якого колись вийшов.

Михайло Ковач дає переважно побутові картини, вдержані в гумористичному тоні, як „Хте бул найдурнейши", або „Кед ше нинов Митро женел..." Автор має вироблений нарраційний хист. Пробує пера теж у нарисах із поважним, навіть траґічним тоном. Переважно побутові картини дають інші автори: Максим Буіла („Охабце нам коні"), Фрушкогорка (Ольга Латкович, „Панич", ще більше „Дідов сон") та Осип Костельник („Наш Янко", „Цо людзе бешедую").

Незвичайно корисно заповідається Сильвестер Саламон, автор глибшої літературної культури. Нічого дивного, що шукаючи в житті за глибшими проблемами часто натрапляє на траґічні конфлікти, все ж це ще не дає оправдання докоряти йому завеликим песимізмом, як це читаємо у вступній статті альманаху. Не цурається теж „песимізму“ наймолодша авторка, Оленка Ковач, що теж має чималі завдатки на велику письменницю.

Всі ці автори пишуть бачванським українським говором. Але всі їхні твори, крім віршів, подано теж у перекладі на українську літературну мову, мовляв, „щоби так указати нашу любов до нашої літературної мови, а разом з тим, щоби наших Русинів зацікавити і нашою книжною мовою, а наших братів з Галичини й України познакомити з нашою мовою і нашим життям“.

Оба альманахи варті того, щоб з ними познайомилися найширші круги українських читачів, бо вони дають не тільки перегляд сучасної закарпатської та бачванської української літератури, але й виказуються такими досягненнями, що самі собою можуть дати читачеві чимало вдовілля. З нашого боку варто побажати б справді якнайтіснішого зближення Бачки з рештою України. Зокрема добре було б видати антольоґію українських авторів, призначену для Бачки. Закарпаття, що стоїть куди ближче до сучасного літературного руху України, вимагало б уже інших засобів.

Є. Ю. Пеленський.

З ПРЕСИ І ЖУРНАЛІВ

Мета з 9. VIII. с. р. помістила пастирський лист Митрополита А. Шептицького, в якім на початку читаємо:

„Небезпека теперішньої хвилі каже мені звернутися до Тебе, дорогий мій Народе, з оцими словами перестороги:

Хто помагає комуністам в їх роботі, навіть чисто політичній, зраджує Церкву. Треба ту правду пригадувати всім вірним і цілій українській суспільності тим усильніше в наших часах, коли комуністи, щоб збаламутити й здурити вірних християн, удають віруючих людей і святотацько приступають до св. Тайн, діставши такі прикази з Москви.

Хто помагає комуністам у переведенні їх плянів спільного т. зв. народнього чи людового фронту з соціялістами і радикалами, зраджує свій нарід. Ту правду треба тим усильніше повторяти вірним і цілій українській суспільності в хвилі, коли комуністи для наложення нашому народові свого ярма обдумали в Москві комедію „народнього фронту“, щоб в радикалах і соціялістах знайти несвідомих помічників у виконанні свого наміру знищити український нарід і стерти його по можності з лиця землі.

Хто помагає комуністам у якійнебудь їх акції, та особлившим способом у зорганізуванні т. зв. народнього фронту, той зраджує справу убогих, терплячих і кривджених у цілому світі. Цю очевидну правду треба тим усильніше і тим частіше пригадувати цілій українській суспільності, коли большевики, винищивши голодом Велику Україну, починають нищити убогих, скривджених і терплячих серед нашого безталанного народу на всіх українських землях в Польщі“ — Оцей глибоко слушний голос Князя Церкви треба поширити в кожний закуток Української Землі.

Діло з 7. VIII. с. р.: „Більшість повстанців, карлістів (монарх істів, *Ред Дзв.*) і фашистів, носить поверх одягу медалики Богоматері або святих, підкреслюючи цим способом релігійний характер війни“. Теперішня боротьба в Еспанії це безсумніву перший зудар двох світоглядів, світогляду з Богом і світогляду без Бога, що його цілковито реалізують більшовики; це початок боротьби, що сильніше чи слабше пробіжить цілою Европою, а то й земною кулею. Католики і всі визнавці вищих духових і національних вартостей до такої боротьби повинні бути готові.

Енріко Даміяні, професор у римськім університеті, визначний літературознавець пише:

„У всіх народів, що проживали короткий або довгий час у неволі, була література — в ріжних формах і з ріжними вислідами — засобом національної боротьби. І це є зовсім зрозуміле, якщо зважити, яке велике значіння має писане слово як засіб, щоб духово зєднатися, оживити великі ідеали, розбудити запал до великих діл". (Przegląd Współczesny, 1936, ч. 7.)

А наші ліберальні „літературознавці" густо-часто зводять ролю літератури до якогось засобу розривки в часі безділля і кормлять читачів ріжним „чортовинням". Справді більше з цього шкоди, як користи.

Діло з 1. VIII. 1936: „Ческе слово" подає цікаву вістку, що в Празі можна запримітити останніми роками масовий поворот безвіроісповідних до релігії. В році 1934 тільки 80 осіб покинуло релігію, зате 2.710 осіб повернулося до релігії. Запримітили, що до релігії вертаються люди між 30 і 50 роками життя, покидають релігію молоді люди, що не мають навіть 30 років". — Таке явище у Чехословаччині це не відокремлений факт. У цілому світі бачимо реакцію на безбожництво, зворот і поворот до релігії, бо ціла низка фактів останніми часами переконує щораз більше про помилковість і руїнницьку шкідливість світогляду і життя без Бога.

Ю. Липа закинув Донцову — зовсім слушно, — що він безтрадиційний, що не признає ніяких українських традицій, а Україна починається аж від появи його книжки „Націоналізм". З приводу того пише Донцов в 7—8 книжці „Вістника" між іншим таке: „Чи відгребувати з історії одно нещасливе посунення Хмельницького (Переяслав), як се роблять сторонники „трьох Русей", — значить шанувати чи зневажати традиції тої доби?" (стор. 591—2). Безсумніву мова тут про Липинського. А змисл цього речення такий: Л-ий зневажає традиції Переяславщини. Але ж це явна неправда. Закидувати Л-ому такі речі це вчинок негідний. Бо коли хто читав „Листи до братів хліборобів" — а Донцов воює з думками Л-ого, то повинен би їх прочитати — той знає, що Л-ий відносився дуже критично до переяславських, як і до торговицьких, традицій. На 516 ст. „Листів" читаємо про Переяславську Умову:

„Мабуть краще, ніж найзапекліші москвофоби, розумію, що обидва ці акти (Переяславська Умова і Торговицька Конфедерація) були проявом нашого споконвічного каліцтва: нашої хвороби недержавности. Знаю, що перший з них був зроблений під примусом тяжких внутрішніх і зовнішніх обставин, другий був ділом не найкращих людей на Україні, вихованих в республіканській анархії і сваволі. І не закриваю очей на всі темні сторони цих актів, памятаючи одначе, що всі крики про „запроданство" Хмельницького і Торговичан в такій же самій мірі неправдиві, як і крики про „запроданство" Виговського, мазепинців і барщан. Переславська Умова і Торговицька Конфедерація це не ідеал нашої консервативної політики державно-національної, до якого вона повинна прямувати, а факт — здійснений, зреалізований, історичний факт, з якого вона повинна виходити (це речення в ориг. підкреслене). Це факт, від якого вона повинна починати свій рух вперед, свій поступ, до якнайбільшої повноти і незалежности власнодержавного — реально, а не літературно-національного — українського життя".

Так думав Л-ий про переяславщину. А цілком що іншого робить із того Донцов. Літературним бандитизмом назвав він одного разу оповіщування перекручених чужих поглядів (дивись Новий Час з 12. I. 1934: З листів до Редакції). А скільки разів перекручував Донцов погляди Липинського?

Донцов закидає Л-ому, що цей „зневажає традиції доби" Хмельницького. Цікаво! Аджеж у нас уже кожний знає, що саме Л-ий своїми монументальними історичними творами „Z dziejów Ukrainy" і „Україна на переломі", а теж і „Листами" відкрив сучасним українцям добу Хмельницького, якраз він показав її нам такою, якою вона справді була. Липинський відкрив нам перший очі на цю героїчну добу, на великанські творчі зусилля цілого народу, на величаву постать Великого Гетьмана, на геніяльного державотворця. Бо передтим дивились у нас на Хмельниччину або з перспективи російської історіографії, або з перспективи простонародньої пісні „Бодай тебе Хмельниченьку перша куля не минула". І цьому Л-ому сміє Донцов зробити

якраз такий закид! Раніше закидав йому, чому він не підносить традицій гайдамаччини й руїни (ЛНВ. 1927. IX. стор. 71.), а тепер закидає, що він зневажає добу Хмельницького!!

Але ж дозвольте запитати, хто зневажає Хмельниччину? Чи той, що показав нам усю її велич, чи той, що про Хмельниччину писав таке: „Питаються: чи ідеал, в імя котрого полумям горіла Україна як довга і широка 270 літ тому (це написано 1921. р.), не лишився колєктивним ідеалом нації? Ні, не лишився“. (Донцов: „Підстави нашої політики“ стор. 95.). Відповідь на наш запит дай собі, Шановний Читачу, вже сам.

Наша замітка в 3. ч. Дзвонів, яка стверджувала, що ріжні українські політичні угрупування ведуть велику боротьбу, переступаючи дозволені межі, виросла в очах заляканого фронтівського неофіта І. Гладиловича до фантастичних розмірів якогось наступу з нашого боку на ФНЄ (Дивись: його стаття в „Перемозі“ II. с. р.). І. Гладилович, користаючи щедро з випробованих засобів брехні й інсинуації, ломить словесні копія в обороні Фронту і його ген. секретаря. Зовсім непотрібно, молодий неофіте, бо ми їх цілком не атакували. Закидає нам, що ми нападаємо на ФНЄ, боронимо Унда, що стали удівськими трабантами й підголосками, закинув нам фарисейство, незнання ідеольогії Липинського, трусливість, опортунізм, духову пустку, і т. ін.

Й оцю бурю фанатичної злоби й брехні викликала наша замітка, яка однаково добре відносилася й до Назарука, як представника УНО, до Палієва, до Мілєни Рудницької, до Кедрина й до цілого Унда. А відізвався цілком непричасний до того всього Гладилович, згідно з засадою „вдар об стіл, ножиці відізвуться“. Тепер він проливає крокодилячі сльози над тим, що ми кидаємо „тінь на світлу память“ Липинського. А де була його журба про те, коли він, як редактор Хлібор. Шляху і видавець сумної памяти брошури „Ідея і дійсність“, прикладав свою руку до одного з найнегідніщих діл на Україні — до безчещення Липинського клеветами про його начебто божевілля за це тільки, що Л-ий з повним самовідреченням боронив справедливої справи й чистоти української державної ідеї? Тоді Гладилович робив усе можливе, щоб цю світлу память знеславити. А тепер у своїм фарисействі дере ризи з удаваним обуренням, що ми, мовляв, кидаємо тінь на цю память.

А наша провина супроти Л-кого мала б бути в тому, що ми навели кілька цитатів з „Листів до братів хліборобів“, які вказують, що думав Л-ий про таку міжпартійну гризню, як сучасна наша.

Закидає нам Гладилович, що ми не знаємо „Листів“. Які компетенції має він до цього? В нього коротка память, тому мусимо йому пригадати одну дискусію в Берліні, де Гладилович, забравши слово, виявив повну ігноранцію того, що є в „Листах“ Л-ого. Аж Скоропис мусів поправляти його; той Скоропис, який хвалився, що „Листів“ не читав і не буде читати, виявив більше знайомости творів Л-ого, як Гладилович, що має відвагу закидати нам їх незнання.

Така некультурна писанина могла попасти до „Перемоги“ хіба тільки через якийсь редакційний недогляд.

Вимовно характеризує наші обставини порівняння, як прийняла українська й німецька публична опінія, в даним випадку преса, таку для нас незвичайно важливу книжку, як „Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus“ (Berlin, 1934. Verlag Junker u. Dünnhaupt, стор. 439 + 6 карт) — останній більший твір д-ра В. Кучабського, визначного вченого, історика зо школи В. Липинського.

В німецьких часописах і журналах по кінець 1935. р. появилося понад двадцять рецензій, між ними багато дуже основних і обширних. Тут подаємо в вийнятках важніші голоси:

„Volk und Reich“ (1935, XII), найповажніший суспільно-політичний місячник у Німеччині, пише: ...Це дуже основна праця, це строго історичний дослід із подиву гідною обєктивністю, без найменшого сліду якоїнебудь тенденції або актуально-політичних наставлень, хоч автор ніде не заперечує свого українського національного походження... Його твір належить до ряду історично-політичних відкрить... Кучабський звязує Україну з великою европейською політикою... Український нарід, заатакований цілим світом, одино-

кий із народів повоєнної Европи, був дуже близький до того, щоб зовсім власними силами вибороти й збудувати свою національну державу... Подвигам свого народу з років 1918/1919, які ширшим кругам були майже невідомі, здвигнув Кучабський достойний памятник, що його підставою є екзактний історичний дослід. Тішмося, ми німці, що це сталося німецькою мовою в творі, який вельми поширює наш кругозір.

„Hochschule und Ausland“ (1934, XII): Цей твір треба зачислити до найважніших дослідів із історії східньоевропейських змагань після світової війни.

В „Osteuropa“ (1924, IX) пише сам Hoetzsch, ordinarius на катедрі історії східньої Европи в берлінськім університеті: Це трагічне у великім стилю визвольне змагання, в західній Европі майже цілком незнане, а про вельми цікаві епізоди цього змагання нічого й казати... Книжка Кучабського пройнята пристрасним українським патріотизмом, а цьому знову відповідає гостре вороже наставлення до Польщі..., однак у ніякім разі вона не тенденційна... Автор має добре зрозуміння для суті держави і для міждержавних взаємин, як теж добрий вгляд щодо взаємозалежности політики і стратегії. Передовсім воєнні події змальовані дуже живо, з річевим знанням і обєктивно щодо поляків... Я ще раз висловлюю свою радість, що була змога видати цю книжку.

„Geistige Arbeit“ (20. I. 1935.): ...досліди Кучабського треба зачислити до найліпших, які ми маємо німецькою мовою про ненімецькі справи.

„Militär-Wochenblatt“ (4. VIII. 1934.): Книжку поручаємо якнайгарячіше всім, хто займається східньоевропейською історією. Це монументальний твір про українську державну історію.

„Wissen und Wehr“ (1934, X): Велика заслуга автора, що він у своїй знаменитій книжці зробив доступною для німецької науки історію багатої на жертви боротьби українців за їх національну свободу й історію їх воєнних ділань у цій боротьбі... Книжка та — це вислід дуже основних і запопадливих дослідів.

„Nation und Staat“ (1934, XII): Твір строго науковий... читається як зворушливу трагедію... як епопею про визвольну боротьбу народу, якому судилося вести війну завжди на два фронти... Образ, що просувається перед нашими очима, справді драматичний.

„Deutsche Wehr“ (4. X. 1934.): По героїчній боротьбі впала самостійна Україна, поділена між Польщу і Совітський Союз. Ця книга — це стандартний твір про історію сучасного Сходу, вона виповняє дошкульну прогалину в скомплікованій історії повоєнних часів.

„Der Ackermann aus Böhmen“ (1935, II.): Аж із книжки Кучабського „Die Westukraine...“ довідуємося докладно, як українці боролися за свободу в рр. 1918—1923. Це героїчна боротьба, що не має собі рівної (Heldenkampf ohnegleichen), яку українці були приневолені вести на всі боки.

„Berliner Börsenzeitung“ (1934, № 447) передруковує кілька вийнятків із книжки Кучабського і зазначує, що: вона належить до тих публікацій, які кожний повинен знати, хто хоче зазнайомитися з історією близького Сходу, його структурою, його силами і скоріше чи пізніше можливим розвитком.

„Wiener Neueste Nachrichten“ (14. IV. 1935.): Яка далека тема — подумає може дехто, а проте книжка Кучабського — один із найважніших творів у модерній історіографії... Кучабський — як рідко хто — має зір для мілітарних справ, але з цим вяжеться в нього „ein feiner Instinkt“ для соціяльних відносин і закордонних політичних звязків. А... що

робить для нас його книжку дуже цінною — це його глибокий розгляд політичної й соціяльної структури Східньої Европи, введення в східньоевропейські національні проблєми, самим східньоевропейцем, що проте вже в рівній мірі має в собі й окцидент... Соціяльно-політичні міркування автора (з приводу характеристики російської контрреволюції) належать до найбільших історіософічних здобутків, які можна зустріти останніми часами в творі, що дає таку повноту історичної дійсности.

„Kölnische Zeitung“ (серпень 1935) помістила більшу рецензію про „Westukraine“. Вона оцінює книжку дуже позитивно і характеризує її — коротко переповідаємо думки — так: ця книжка просто зразкова в сполученню історичного досліду з вияснюванням подій з історично-політичних перспектив; сміливий лет фантазії лучиться з непомильною розвагою осуду (mit unbeirrbarer Besonnenheit des Urteils), через що відкриває автор несподівано глибокі вгляди в теперішню історично-політичну дійсність та угрунтовує пізнання, що залишаться в силі, як довго не зміняться самі підстави цієї дійсности.

Крім того помістили ще прихильні рецензії на „Westukraine...“: Marine Rundschau (1934, 39, 9), Der Weg zur Freiheit (15. XI. 1934.), Deutsche Wehr (4. X. 1934.), Der Kyffhäuser (11. XI. 1934.), Zeitschrift für Geopolitik (1935, 1), Hamburger Monatshefte für auswärtige Politik (1935, 7), Militärische Mitteilungen (1935, 1), і ще кілька менших часописів. Це до кінця 1935. року. Досі є їх напевно вже більше. Покажчика за 1936. рік ще не маємо.

Ось вам приклад, як цікавиться культурна нація солідною книжкою, справжнім науковим твором, що чимсь є, що має свою вартість. Політично вироблений нарід живо поцікавився книжкою, що займається українською справою з історичного й політичного становища, хоч українська справа для німецького народу хіба куди дальша, як для... нас.

Українська преса теж прийняла цю книжку, але по — своєму... здебільша мовчанкою. Бо чотири рецензії (в Дзвонах, Меті, Шляху Нації, Назустрічі й дві замітки — в Новім Часі і черновецькім Часі) це хіба замало на книжку, що її поява — можемо це без обиняків просто сказати — була подією в українськім громадянськім житті. Якщо б анальогічна книжка була появилася серед іншого народу, то за два роки була б мала цілу бібліографію творів, що з них одні протиставили б погдядам Кучабського свої, інші знову приймали б їх і боронили б; викликала б сотні відгуків у пресі й інших прилюдних виступах. А в нас усього чотири рецензії. У нас є так, що про появу книжки, яка повинна ввійти до підручної бібліотеки кожної добре зорганізованої редакції, хоч би її ціна була не 16 а 116 RM, — не згадають навіть провідні органи бодай з „журналістичного обовязку“.

Наш рецензент тієї книжки писав (ч. 8—9, 1934), що факт, як цю книжку прийме наша публична опінія, буде покажчиком нашої політичної культури. Справді, з цього факту можна вже робити відповідні висновки.

А може українська преса не є образом нашої публичної опінії?

ERRATA. В 5. ч. Дзвонів у заголовку статті на стор. 205 **має бути: Дзеркалі** замість Дзекралі; на ст. 209 (рядок 6 з гори) **має бути: політичних** замість полемічних.

Від Адміністрації.

Звертаємося до всіх наших довжників та післяплатників, щоб зрозуміли положення нашого Видавництва й поспішили з вирівнанням належностей за журнал. Не прохаємо милостині, але домагаємося того, що нам належиться.

Спішіть із вирівнанням Ваших залеглостей та приєднуйте нових передплатників!